

Výstup z projektu AMČR

„Obce a jejich možnosti podílet se na realizaci politiky integrace Romů“,

r. 2005, grant Velvyslanectví USA

Analýza

**Vybrané faktory vysvětlující současné česko-romské vztahy v ČR –
teoretický rámec**

Mgr. Jiří Kocourek

Obsah

1	Problematika česko-romského soužití v zorném poli následujícího textu	4
1.1	Pojem: Problematika česko-romského soužití	4
1.2	Individuum a skupina, generalizace a typologie	4
1.3	Teoretický interpretační rámec	4
1.4	Záměr textu	5
2	Cílové skupiny textu	6
3	Zdroje informací	6
4	Základní východiska – přístup k otázce romské menšiny v ČR	6
4.1	Východisko: Příslušnost k národnosti	6
4.2	Východisko: Právo na život v ČR	7
4.3	Východisko: Pojem národnost	7
5	Faktor 1 – Proces interakce příslušníků s interkulturními rozdíly	8
5.1	Tradiční rozdíly mezi Čechy a Romy: Výčet rozdílů a příklady jejich důsledků v současnosti	8
5.1.1	<i>Společný původ</i>	8
5.1.2	<i>Antropologické znaky</i>	8
5.1.3	<i>Demografické struktura</i>	9
5.1.4	<i>Jazyk</i>	9
5.1.5	<i>Bezpisemný charakter komunikace a kultury</i>	9
5.1.6	<i>Tradiční kultura, hodnoty a náboženství</i>	10
5.1.7	<i>Tradiční zvyky a obyčeje, zvykové právo, společnost</i>	10
5.1.8	<i>Rodina jako hodnota a výchova</i>	11
5.1.9	<i>Vnímání ze strany majority</i>	12
5.1.10	<i>Dimenze kočovného a usedlého způsobu života</i>	12
5.1.11	<i>Tradiční chování</i>	12
5.1.12	<i>Povědomí romské identity</i>	13
5.2	Rozdíly mezi Čechy a Romy: civilizace východ – západ, sever - jih	13
5.3	Rozdíly mezi Čechy a Romy: přírodní a technická civilizace	15
5.4	Rozdíly mezi Čechy a Romy: různé pojetí integrace	17
5.5	Funkční důsledky civilizačních a kulturních rozdílů	17
5.6	Jak reflektují rozdíly Čechů a Romů dotazování expertů výzkumu AMČR?	18
5.7	Závěry	19
6	Faktor 2 – Proces zachování / ztráty etnické / osobní identity a sociální podmínky	20
6.1	Historie jako příležitost k integraci?	20
6.2	Migrační proces jako popud k zachování identity?	21
6.3	Jak dlouhou dobu se mohli migranti využít k tomu, aby se sžili se svým hostitelským prostředím?	21
6.3.1	<i>Příchod do Evropy</i>	22
6.3.2	<i>Postoj církve a xenofobie</i>	22
6.3.3	<i>První republika</i>	22
6.3.4	<i>Holocaust a jeho následky</i>	23
6.3.5	<i>Období od roku 1945 do roku 1989</i>	23
6.3.6	<i>Čas k integraci se tedy zkrátil na období 1989 – 2005</i>	24
6.3.7	<i>Zveřejnění a zviditelnění problematiky</i>	24
6.3.8	<i>Umocnění tlaku sociálním prostředím destinace</i>	24
6.4	Etapy romské integrace v prostředí ČR	25
6.5	Národnost, nebo sociální vyloučení?	25
7	Faktor 3 - Proces vytváření klimatu vzájemných interskupinových vztahů	26
8	O kom je vlastně řeč?	28
9	Závěry a doporučení	29
9.1		29
9.2		29
9.3		30
9.4		30
9.5		30
9.6		30
9.7		31
9.8		31
10	Literatura	32

10.1	Publikace a další literatura	32
10.2	Výzkumy	35
10.3	Web	35
10.4	Elektronické dokumenty	35
10.5	Další dokumenty.....	35

1 Problematika česko-romského soužití v zorném poli následujícího textu

Vzhledem k cílům projektu „Vytvoření a posílení sítě profesionálních mediátorů pro řešení mimosoudních sporů“ podpořeného Velvyslanectvím USA v ČR: zaměřit se na česko-romskou problematiku na úrovni obcí v České republice a získat základní vstupní informace užitečné pro zavedení týmů interetnické mediace, která se běžně provozuje v Německu, ve Francii, v USA atd.; bylo nutné ujasnit si nejprve základní východiska výzkumného týmu k dané problematice, která je neustále diskutována a přemílána ze všech možných stran, tak aby bylo zřejmé, s jakým interpretačním rámcem tým k dané problematice přistupuje. Definování zmíněného interpretačního rámce v následujícím textu zároveň představuje popis faktorů, které ovlivňují česko-romské soužití, může tedy sloužit nejen výzkumnému týmu, ale věříme, že i všem zájemcům z řad odborné i laické veřejnosti.

1.1 Pojem: Problematika česko-romského soužití

Problematikou česko-romského soužití dále rozumíme vše, co se týká různých forem soužití mezi příslušníky českého a romského původu, a to bez ohledu na to, jaké tomu přikládáme důvody, jak to hodnotíme či interpretujeme.

1.2 Individuum a skupina, generalizace a typologie

Stejně jako vykazuje romské etnikum společné typické rysy, vykazuje zároveň mnoho vnitřních odlišností. Kultura či etnikum nemusí být nutně definováno jen typickými vlastnostmi a znaky (jazyk, kroje, zvyky), ale také celou škálou reakcí na společnou zkušenost. Ať už reagují Romové například na xenofobní útoky jakkoli, spojuje je právě zážitek xenofobie. Proto může být některý Rom oddělen od komunity a jiný nikoliv, ale oba spojuje skutečnost, že různě reagují na své minoritní postavení v rámci společnosti, které je dáno i jejich etnickým původem, ke kterému se buď sami hlásí nebo je jim přiřazen druhými. Proto ani argumenty, že každý Rom myslí jinak a má jiné názory, že se chová určitým způsobem, nejsou argumentem proti tomu, že existuje romské etnikum jako celek.

Vždyť jak by asi dopadli Češi, kdybychom chtěli prokázat, že nejsou etnikem z toho důvodu, že se nedokáží shodnout ve svých názorech? V tomto duchu může být česká kultura a historie typická husitskou reformací, i když polovina Čechů proti husitům bojovala. Stejně tak mohou být Romové typičtí svou tradiční kulturou i přesto, že už jí dnes aktivně určitá část Romů neudrží.

Na místo generalizace, která přisuzuje určité vlastnosti každému jedinci ze skupiny, typologie umožňuje popsat často se vyskytující a výrazné rysy sociálních skupin, nebo faktory, které tyto skupiny ovlivňují. Na jednu skupinu vždy kromě mnoha faktorů působí i faktor vlivu jednotlivých individuí na skupinu. Teprve souhrn typických rysů skupin a vlastností jedinců získáme věrnější obrázek o celé skupině. Na to je nutné brát při čtení následujících řádek obzvláště zřetel.

1.3 Teoretický interpretační rámec

Otázkami vzájemného soužití se zabývají i mnozí odborníci a výzkumníci na univerzitách, na krajských úřadech, v neziskových organizacích atd. Otázka se stala velice populární. V poslední době často výzkumníci začínají k vysvětlení současné situace Romů v ČR využívat koncept sociálního vyloučení (např. Navrátil a další, Masarykova univerzita v Brně), nebo kultury chudoby (např. Jakoubek a další, Západočeská univerzita). Poukazují tak na to, že současnou situaci primárně neovlivňují interetnické rozdíly, jak se dnes hojně tvrdí, ale zejména sociální situace Romů.

Domníváme se, že současné česko-romské soužití silně ovlivňuje hned několik velmi podstatných faktorů najednou, a že nelze jednoduše opomíjet některé z nich tím, že se pro vysvětlení dané problematiky vybere jeden teoretický koncept. Současné česko-romské soužití je výsledkem mnoha aspektů a rovin, nejen zařazováním Romů do nejslabších vrstev společnosti (tedy otázka sociální), ale i etnickou dimenzí (historií, tradicemi, normami) a jejich osobním i skupinovým očekáváním a chováním, přístupem většinové společnosti, občanskou participací obou stran atd.

Na česko-romské soužití se můžeme dívat z hlediska různých vědních disciplín: politologie (jak působí integrační koncepce, politická atmosféra, mezinárodní dění na život národnostních menšin v ČR), sociologie (společenské prostředí, proces integrace do Evropské unie, postoje veřejnosti ovlivňují vzájemné soužití), psychologie, ekonomie, antropologie, kulturologie, etnologie, pedagogika, právo, lingvistika apod. Zvolené hledisko našeho týmu bude odrážet předmět několika zmíněných vědních disciplín najednou. Kriteria pro výběr dále popisovaných dimenzí vzešla z praktických zkušeností mediátorů, odborníků z praxe, kteří se zabývají romsko-českými vztahy, a výsledků aplikovaného výzkumu. Jsou primárně definována tím, jak o dané problematice smýšlejí konkrétní aktéři v daných sociálních situacích, než teoretickým modelem. Teprve sekundárně jsme se pokusili zařadit praxi reflektované skutečnosti do teoretického rámce.

Ze všech možných faktorů a hledisek se nám jeví z praktického hlediska velmi užitečné zmínit se o třech hlavních faktorech (resp. procesech), které ovlivňují současné česko-romské soužití a vnímání česko-romské problematiky: proces interakce příslušníků s interkulturními rozdíly, proces zachování / ztráty etnické / osobní identity a sociální podmínky, proces vytváření klimatu vzájemných interskupinových vztahů. Tyto faktory však nevnímáme jako jednosměrný vektor působící na česko-romské soužití. Vnímáme každý z nich jako impuls (silové ohnisko), které v interakce s oběma stranami (majoritou a minoritou) vytváří celou škálu různých reakcí, důsledků. Faktory tedy v realitě budeme hledat teprve za celou škálou různých projevů. Tento přístup umožňuje vytvořit reálnější strukturu interpretace daného problému. Často například slyšíme diskusi o tom, zda jsou Romové zvláštní etnickou skupinou, či nikoli, zda má cenu se o nich jako o zvláštní skupině bavit. Např. proces ztráty či změny etnické identity dané skupiny ve svém důsledku znamená existenci Romů, kteří svou identitu sami vnímají, ale i těch, kteří ji již jen prožívají, nebo se k ní hlásí, ale již své romství tradičním způsobem neprojevují atd. Romové tak pro nás stále zůstanou Romy proto, že nějakým vlastním způsobem reagují na pojem etnické identity, nějakým způsobem se vůči němu vymezují, vztahují se k němu ať už přímo či nepřímo.

1) proces interakce příslušníků s interkulturními rozdíly

Setkají-li se příslušníci různých kultur, velice záleží na tom, v jakých ohledech a jak intenzivně se tyto kultury liší. Tím je silně ovlivněno jejich potenciální vzájemné porozumění či nedorozumění. Interkulturní interakce vyvolává v různých jedincích a v různých situacích různé reakce. Někoho rozdíly pozitivně vzrušují a motivují k hlubšímu zkoumání, někoho zase k absolutnímu odmítání a zavržení. Někdo se svých kulturních tradic silně drží, někdo je velice rychle opouští a transformuje. To jsou extrémy celé škály reakcí na působení jednoho faktoru. Skutečnost, jakou kvalitu a jakou intenzitu lze najít v rozdílech mezi romskou a českou kulturou, neřku-li civilizací, ovlivňuje faktor procesu vytváření interkulturních rozdílů, mezi jedinci různých kultur.

2) proces zachování / ztráty etnické / osobní identity a sociální podmínky

Co zde nazýváme jedním faktorem, je vlastně soubor sil, které působí na ztrátu či zachování původní tradiční etnické identity, která je v některých situacích velmi úzce spojena se zachováním identity jedince jako takového. Různé osobnosti jsou více či méně závislé na ztrátě své skupinové (resp. kulturní) identity. Při posuzování tohoto faktoru nám tedy, na rozdíl od předchozího, nejde o to, jak moc se obě kultury liší, ale o to, jak moc jejich vzájemná interakce způsobila posílení či zánik kultury jedné či druhé. Jestliže ztráta skupinové (resp. etnické) identity souvisí s identitou jedince, můžeme i říci, že výrazná ztráta etnické identity (dokonce systematická a pod tlakem) může vést ke ztrátě sociálního zázemí, k porušení osobnosti jedince. Naopak, sociální zázemí jedince ovlivňuje úroveň a prostředí, ve kterém se vytváří identita jedince, stejně tak identita skupiny (resp. etnika).

3) proces vytváření klimatu vzájemných interskupinových vztahů

Vzájemné vztahy mohou být charakteristické pozitivním otevřeným přístupem na jedné straně, či negativním až nepřátelským přístupem na straně druhé. Toto klima výrazně ovlivňuje možnosti, ve kterých se oba dva předchozí faktory přetvářejí a utvářejí, jaké bude nakonec jejich výsledné působení.

1.4 Záměr textu

Postihnout tak široký a vrstevnatý fenomén, jakým je česko-romské soužití, je nelehkým úkolem pro teoretiky, romisty, stejně jako pro profesionály, kteří se touto problematikou denně zabývají, pro zástupce obcí, tím více pro každého běžného občana ČR. To platí i přesto, že již existuje o této otázce rozsáhlé spektrum odborné i laické literatury.

V tomto textu se pokusíme:

- formulovat závěry, které by měly napomoci primární analýze stavu rozmanité romské komunity na úrovni obcí
- nabídnout takový pohled na danou problematiku, který by umožnil určitý posun v přístupu cílových skupin projektu k vzájemným vztahům Čechů a Romů, resp. ostatních a Romů¹, jenž by umožnil efektivnější práci v praxi, v lokalitě obce, a také týmů interetnických mediátorů.

2 Cílové skupiny textu

Tento text je určen pro:

- a) členy řešitelského týmu AMČR
- b) představitele obcí
- c) experty zabývající se danou problematikou
- d) případné členy týmů interetnických mediátorů
- e) všechny ostatní zájemce o danou problematiku.

3 Zdroje informací

Následující text vychází ze seznamu uvedené literatury, z osobních dlouholetých zkušeností odborníků na interetnické vztahy a vyjednávání, z realizovaného výzkumu projektu, o kterém se zmiňuje další text.

4 Základní východiska – přístup k otázce romské menšiny v ČR

Vzhledem k tomu, že jsme se při realizaci projektu opět opakovaně setkávali s polemikou nad naprosto základními předpoklady o existenci a charakteristikách Romů, uvádíme následující východiska, se kterými vstupujeme do dalších analýz a s kterými pracujeme jako se základními axiomy opírajícími se odborné informace, poznatky a zkušenosti.

4.1 Východisko: Příslušnost k národnosti

Vycházíme z faktu, že v České republice žijí příslušníci české i romské národnosti. Za příslušníka dané národnosti považujeme vždy toho, kdo se k ní za určitých okolností sám hlásí², kdo je za takového příslušníka zároveň označován druhými³ a kdo zároveň projevuje aktivně i pasivně některé typické znaky dané národnosti jako např. jazyk, tradice, prožitek společné historie apod.⁴

¹ Například podle výzkumu IOM Praha realizovaného v roce 2003 (Výzkum byl součástí projektu IOM Praha Integrace cizinců a podpora organizací a sdružení cizinců v České republice s finanční podporou Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.) považují Romy za problematické obyvatele nejen Češi, jak ukazují výzkumy (např. Gabal 1999, 83, Prudký 2004 II, 25), ale i příslušníci jiných národností žijících v České republice (Vietnamci, Ukrajinci, Arméni). Další údaje o přístupu k Romům v různých státech například v (České hodnoty ... 2001, 79).

² Například při Sčítání lidu, bytů a domů se každý občan může přihlásit k národnosti, jejíž příslušníkem se cítí být. Totéž dělají respondenti v některých anonymních sociologických šetřeních. Na úrovni obcí se však občas používá následující argument: „Romy tady vlastně nemáme, protože se nepřihlásili při sčítání lidu k romské národnosti.“ Náš tým však skutečnost, že se ke své národnosti Romové nepřihlásili ve Sčítání lidu, nepovažuje vzhledem k okolnostem politicko-společenským za spolehlivý indikátor jejich nízkého počtu v ČR. Občan se může k romské národnosti hlásit i jiným než oficiálním způsobem, je to zcela přirozené. V odborné literatuře (např. Prudký 2004 II, 15, Regionální identita ... 2003) se uvádí, že identita a pocit sounáležitosti je mnohovrstevný. Každý z nás se v určité chvíli hlásí podle konkrétní situace k Pražákům, Čechům, Čechoslovákům, Evropanům atd. Rovněž je prokázáno, že se pojetí identity liší mezi jednotlivými národnostmi. Některé svou identitu více spojují se státním občanstvím, některé spíše se svým jazykem apod. Když odmyslíme obavy Romů z různých důvodů se přihlásit ke svému romství z politických důvodů či z důvodů rasové diskriminace, bylo by i tak naprosto přirozené, kdyby v oficiálních statistikách uváděli příslušnost k národnosti české. To, co Romy spojuje má totiž dvojitý charakter: Charakter regionální (podle toho se Romové hlásí spíše k národnosti české či slovenské) a charakter životního stylu a životních hodnot (podle toho se hlásí Romové ke svému „romství“).

³ Podobný přístup, kromě jiných dalších, ke stanovení příslušnosti k danému etniku můžeme nalézt například v Bratinkově zprávě z roku 1997 (Usnesení č. 686 z 29. října 1997 ke Zprávě o situaci romské komunity v ČR.).

⁴ Tento přístup vychází z různých právních a sociálně-vědních definic pojmu národnost, které je možné nalézt v dokumentech EU, zákonech i teoretických studiích, českých i zahraničních výzkumných šetření.

Vycházíme z toho, že v České republice žije spíše 200 – 250 000 obyvatel romské národnosti, než bychom stavěli na výsledcích posledních Sčítání lidu, bytů a domů 2001 či 1991. Přesto, že některé obce z daných statistik vycházejí, společně s dalšími autory (např. Kalibová In *Romové v České... 1999*, 91 – 114) se nedomníváme, že je tato statistika v případě romské národnosti relevantní. Výsledky statistik sčítání lidu rovněž nepotvrdily ani odhady respondentů výzkumu AMČR, kteří odhadovali počet romských obyvatel daných obcí. Odhady se mnohdy od statistik sčítání lidu lišily v řádech tisíců.⁵

4.2 Východisko: Právo na život v ČR

Romská národnost má právo žít na území České republiky.⁶ To považujeme za nesporný fakt, vyplývající z legislativy EU, ČR a mezinárodních úmluv, rovněž vyplývající z několik staletí dlouhé historie vzájemných vztahů mezi příslušníky romské a české národnosti na území dnešní ČR, které započaly někdy ve 14. století.

Z uvedených důvodů samotné existence dané problematiky, jako existence vztahů mezi Romy a Čechy, z důvodu poměrně velkého zastoupení Romů v populaci obyvatel ČR a z důvodů humanismu a lidských práv považujeme tuto problematiku za podstatnou a považujeme za potřebné její studium, analýzu a efektivní řešení.

4.3 Východisko: Pojem národnost

Pojmenování národnosti je ve své podstatě typologickým pojmem. Jeho význam je tvořen charakteristikami, které jsou typické pro celé etnikum a navíc ve srovnání s určitým etnikem.⁷ Nazýváme-li Romy „Romy“, není to proto, že bychom věřili, že je každý Rom stejný, ale proto, abychom lépe označili vlastnosti a zkušenosti, které jsou tomuto etniku společné a typické, navíc často jen ty, kterých si zejména všímáme.

„Romské etnikum totiž v době 1945 – 1989 tvořilo poměrně výrazně strukturovaný celek, obecně charakterizovaný řadou shodných rysů, které jej odlišovaly od majority a limitovaly jeho historické předpoklady i soudobé možnosti dalšího rozvoje. V jeho genetických a sociálních strukturách však zároveň působilo množství divergentních prvků, které jednotlivé skupiny Romů rozdělovaly a často dokonce stavěly proti sobě.“ (Pavelčíková 2004)

Tak tomu samozřejmě bývá s každým jiným etnikem. Oči cizinců často vnímají Čechy jako národ obývajících území České republiky a hovořící česky. Avšak uvnitř českého národa přinejmenším rozlišujeme dvě až tři národnosti. Rozhodně moravskou a českou. Stejně tak bychom nemuseli uznávat českou národnost, protože se v Praze a v jižních Čechách či na Olomoucku hovoří různými nářečími apod.⁸

Pojmy sociálních věd je třeba nutně vnímat jako efektivní typologii skupin, nikoli jako nástroj k přesnému popisu jedinců, které do příslušných skupin řadíme. Svěbytná kultura vytváří prostředí pro svěbytného jedince, navzájem pak spolu komunikují a reagují na sebe.

⁵ Konkrétní výsledky analýzy odhadů jsou uvedeny dále v dalším výstupu projektu.

⁶ Někteří příslušníci majoritní společnosti tvrdí: „Romové se mají vrátit do Romska, vše by bylo jednodušší.“ Nechceme zde diskutovat o tom, co by bylo a nebylo jednodušší, faktem však zůstává, že si někteří příslušníci majority nepřejí přítomnost Romů na území ČR, což však neznamená, že na to z hlediska humanismu a lidských práv, stejně jako z hlediska historických nároků, nemají stejné právo jako Češi.

⁷ Zatímco Čechům se mohou zdát „šikmooci“ Asiaté, Vietnamcům se mohou zdát být „šikmooci“ Číňané. Zatímco Češi říkají „španělská vesnice“, Němci říkají „česká vesnice“. Vlastnosti jednoho etnika se mohou zdát druhému etniku zcela přirozené a stejné, jinému zase naprosto cizí a odlišné.

⁸ O nářečích v ČR například (Bělič 1981).

5 Faktor 1 – Proces interakce příslušníků s interkulturními rozdíly

5.1 Tradiční rozdíly mezi Čechy a Romy: Výčet rozdílů a příklady jejich důsledků v současnosti

Romové jsou často tradičně charakterizováni jako národnost se společným teritoriálním původem a charakteristickými antropologickými znaky, společným jazykovým základem, bezpísenným charakterem komunikace, určitými základy sociokulturního systému, významem rodiny a příbuzenských vztahů, mentální zvláštností a pojmáním času, povědomím romské identity a určitým vnímáním ze strany majority, odlišností jednotlivých romských skupin, kočovný a usedavý způsob života, tradiční normy a chování, zvykové právo, tradiční kultura. Toto členění bylo převzato z (Pavelčíková 2004). Navíc jako jižní národ se svým temperamentem a barvou pleti. Pokusíme se dále podrobněji strukturovat tradiční etnické a kulturní rozdíly romského etnika, které se často uvádějí a pokusíme se popsat příklady jejich funkčních důsledků pro současné vztahy Romů a Čechů.

Charakteristiky tradiční romské národnosti níže uvedené nejsou zdaleka vyčerpávajícím výčtem, tvoří však rámec potřebný k naší interpretaci romské problematiky.

Následující výčet je přehledem tradičních rysů romské kultury. Snad si tak čtenář lépe dokáže vytvořit představu o tom, do jaké míry může ovlivňovat tradice dnešní romskou komunitu. Snad bude moci lépe zvážit, které charakteristiky současného romského etnika se vyvinuly na základě sociálně patologického vývoje a které jsou naopak projevem bohaté kulturní tradice.

V první závorce jsou uvedeny zdroje, v druhé závorce je uvedeno srovnání s rozdílnou charakteristikou kultury české. Za každým bodem jsou uvedeny příklady možných důsledků, které přinášejí tradiční kulturní rozdíly pro současné romsko-české vztahy v ČR.

5.1.1 Společný původ

- Romové pocházejí z relativně kulturně homogenní skupiny obyvatel navíc rodově spřízněné (Pavelčíková 2004, Davidová 1995, Horváthová 1998) (Češi také)
- Romové pochází z Indie, kde doposud žijí jim příbuzné skupiny obyvatel (Pavelčíková 2004, Davidová 1995, Horváthová 1998) (předkové Čechů pobývali na území Evropy)
- vlny emigrace Romů probíhaly někdy v prvním tisíciletí našeho letopočtu (Pavelčíková 2004) (slovanské obyvatelstvo na území střední Evropy dorazilo pravděpodobně také v několika vlnách, a to někdy kolem 5. – 7. století.⁹)

Př. důsledků: Tak jako předkové Čechů obsadili postupně území České kotliny (5. – 6. století), které původně obývali Langobardi či Keltové a další národy, dostali se na její území také předkové dnešních Romů (pravděpodobně 13. – 15. století). Ovšem s tím rozdílem, že jedni přišli z Dálného východu a druzí z Evropy (resp. ze západní Asie). Češi žijí na území střední Evropy nejen asi o 8 století déle, ale rovněž se postupně přiklonili k západnímu křesťanství (10. – 12. století). Tím mají dnes daleko blíže k západní civilizaci. Romové přišli na stejné území později původně z Dálného východu, což je cesta do Evropy, „drom“, nejen geograficky, ale také kulturně daleko delší a spleťtější. Obě kultury přišli do Evropy jako hosté, přinesli však s sebou velmi odlišné kultury.

5.1.2 Antropologické znaky

- tmavá barva pleti, oční duhovky a vlasů (Pavelčíková 2004, Davidová 1995, Hübschmannová In *Romové v České ...*1999) (naproti tomu Češi mají světlou barvu pleti, různobarevná duhovka, různobarevné vlasy)
- odlišný antropologický typ (Pavelčíková 2004, Davidová 1995, Hübschmannová In *Romové v České ...* 1999) (avšak stejně jako Češi nepředstavují ani Romové z hlediska antropologických typů homogenní skupinu)

⁹ Jak uvádí např. (Třeštítk 2003)

***Př. důsledků:** Antropologické znaky, navíc viditelné, „visible“, na první pohled vyvolávají různé xenofobní reakce a mnohdy vedou až k tomu, že spolu příslušníci české a romské národnosti navzájem odmítají komunikovat, a to i v prostředí úřadů, v krajní podobě vedou také k rasismu.*

5.1.3 Demografické struktura

- mladá populace – hodně dětí a relativně vyšší úmrtnost dětí (Pavelčíková 2004, Davidová 1995, Navrátil 2003) (stará populace – vysoký počet obyvatel ze starších generací u Čechů).

***Př. důsledků:** V tomto etniku se rodí více dětí. Děti jsou uvnitř etnika stále považovány za životní hodnotu. Jak podotkl jeden respondent výzkumu AMČR: „Romové nemají děti jen kvůli dárkám, ale také kvůli tomu, že jich vždycky měli hodně.“ Antikoncepce je neznámá věc, nebo spíše „zakázána“, protože hodnota ženy je i spojována s počtem dětí.*

5.1.4 Jazyk

- společný jazykový základ: příbuzné dialekty jednoho z indoevropských jazyků (Pavelčíková 2004, Šotolová 2001) (Češi hovoří nářečím vycházejícím ze zcela jiného indoevropského jazyka)
- často hovoří romsky, někdy romsky a zároveň místním dialektem češtiny, jako dorozumívacím prostředkem s okolními Čechy, někdy jen česky, ale spíše její „poromštělou“ podobou, tzv. etnolektem, někdy jen česky (Pavelčíková 2004, Sekyt In Šišková 1998, Davidová 1995) (Češi hovoří česky a různými nářečím češtiny.¹⁰)
- velice často neumí česky natolik, aby se jejich projev zdál být důvěryhodný, chyby dané interferencí češtiny a vietnamštiny (Sekyt In Šišková 1998, Šotolová 2001)
- gramatické rozdíly romštiny a češtiny (Šotolová 2001)
- lexikální a sémantické rozdíly (Šotolová 2001)
- stylistické rozdíly, vícevýznamová slova (Šotolová 2001)
- z důvodů schopnosti vnímat významy řeči těla (kterou se zabývá zejména psychologie a sociální psychologie) nemusí některá slova vůbec vyřknout (Šišková)
- v romštině neexistuje střední rod (Šišková)

***Př. důsledků:** Romština a čeština jsou navzájem nesrozumitelné jazyky. Tento fakt je dodnes velmi málo respektován například českým školstvím, které stále vyžaduje po romských dětem, aby při nástupu do prvního ročníku umělo stejně dobře česky, jako děti národnosti české.*

Je dnes prokázáno, že romština je příbuzným jazykem hindštiny. Kdo z Čechů by se hravě naučil hindsky, nebo by ji snad naučil své děti tak, aby mohly nastoupit do první třídy v Indii? Romština a čeština jsou jazyky, které se rozhodně neliší jen pojmenováním různých věcí (různou slovní zásobou), ale také způsobem, jakým jazyk uchopuje svět kolem. Jsou to rozdílné nejen jazyky, ale i řeči.

Na druhou stranu romština přejala mnoho českých slov, která se týkala moderní techniky, vědy, státní správy, tedy toho všeho, co nebylo pro romskou kulturu typické. Právě romština je velmi dobrým klíčem k posouzení toho, co je pro romskou kulturu tradiční a co musela všechno přijmout na území České kotliny. V tradiční slovní zásobě romštiny chyběla slova, která se v češtině běžně používala.

V každém případě není vždy neporozumění na úřadech výsledkem ignorace Romů, ale toho, že prostě dostatečně dobře česky nerozumí, neboť se to ani neměli kde naučit. Nehledě na fakt, že právním a úředním výrazům mnohdy nerozumí ani samotný Čech.

5.1.5 Bezpísemný charakter komunikace a kultury

- do 20. století nemá romština písemnou, ani spisovnou podobu (Pavelčíková 2004) (čeština se v písemné formě začala vyvíjet od 10. století n.l.)
- ústní předávání tradic a zkušeností a všech dalších informací¹¹ (Pavelčíková 2004, Horváthová 1998) (naproti tomu v češtině se valná většina informací dnes předává prostřednictvím písemných dokumentů či médií)
- tradiční vzdělání na základě písemnictví nemá tradici (česká kultura tuto tradici má)

***Př. důsledků:** Jak uvádějí i výsledky sociologické sondy Českého helsinského výboru, a další zdroje, dosud nejčastěji používaným komunikačním kanálem v předávání socializačních dovedností a*

¹⁰ O nářečích v ČR například (Bělíč 1981).

¹¹ Tuto skutečnost dokumentují například také výsledky šetření Českého helsinského výboru, jehož zjištění byla začleněna do Kocourek, J., Zhřivalová, P. 2002: Situace romské menšiny podle výzkumů. In: Zpráva o stavu lidských práv 2002. Praha: ČHV.

kultury je v případě romské národnosti ústní předání. Romština byla v České republice kodifikována teprve v posledních letech.

Rozvoj literatury je na území České republiky výrazněji zaznamenán až v druhé polovině 20. století.

Čtení a porozumění různých formulářů a tabulek není zcela přirozenou záležitostí tradice romského etnika. Ústní tradice často sloužila jako záchrana a ochrana před vlivy jiných většinových civilizací s písmem. Tím stoupala i hladina odmítání cizí kultury, tedy i s jejím písmem.

Často velice inteligentní romské děti neprojdou zápisem do ZŠ prostě jen proto, že vyrůstali v jiné kultuře a naučili se tedy od svých rodičů jiné věci, než děti české. Tyto věci jsou však většinou předmětem zkoušek u zápisu: básnička v češtině, logické testy apod.

Kromě toho, pro život Romů bylo tradičně důležité prakticky věci ovládat, nikoliv memorovat stovky slov „bez užítka pro praxi“.

5.1.6 Tradiční kultura, hodnoty a náboženství

- bohatá tradovaná ústní lidová slovesnost (Pavelčíková 2004) (česká bohatá, avšak pozvolna zapomínaná ústní lidová slovesnost)

- dnešní Romové často slaví křesťanské svátky (Sekyt In Šišková 2001) (u Čechů převažuje křesťanství)

- prvky animismu a totemismu (Sekyt In Šišková 1998, Horváthová 1998) (Češi - křesťanství)

- tradiční úsloví „hlavně, že žije“, vyjadřuje jednu ze základních tradičních hodnot Romů, důležité je žít a žít naplno (Sekyt In Šišková 2001, Horváthová 1998)

- kult předků (Sekyt In Šišková 2001, Hájková In Šišková 2001, Horváthová 1998)

- rodina¹² (Sekyt In Šišková 2001, Hájková In Šišková 2001, Horváthová 1998) (u majority rodina není vnímána tak silně jako životní hodnota, resp. její vliv se časem mění, dnes se vše odehrává v malé samostatné jednotce, nikoliv ve velkorodu)

- kolektivní hodnoty (Navrátil 2003) (individualistické hodnoty a výkonové hodnoty tradiční pro ČR a západní Evropu, USA)

- široká rodina¹³ (Davidová 2005) (úzká rodina Čechů)

- (Pekárek In Romové v České ... 1999, 338) uvádí deset základních rysů sociálního systému Romů: každé rozhodování je společné, neschopnost být sám, vyhoštění z rodu je největší trest, mnohost je podmínkou štěstí, čas není budoucnost, čas je odvozen od ročních období, neustálá změna místa zvyšuje naději na přežití, způsob obživy je podřízen neustálé změně, základní dovedností je umět se vyhnout nebezpečí.

Př. důsledků: Dodnes se může stát, že „Romové odejdou z místnosti, ve které se cítí špatně. Pokud se např. úředník nebo učitel urazí, mnohdy to není adekvátní reakce na skutečnost, že chování bylo obrannou reakcí Roma na prostředí, které mu „nahánělo hrůzu.“

Osobní a intenzivní a primární vztahy v rodině a rodě, potažmo komunitě jsou pro Romy dodnes na prvním místě a dávají jim často přednost před umělým a méně osobním vztahům s učitelem, úředníkem atd.

5.1.7 Tradiční zvyky a obyčeje, zvykové právo, společnost

- rodiče se před dětmi neobnažovali (Pavelčíková 2004)

- sexuální styk se odehrával mimo osadu (Pavelčíková 2004)

- pečlivá starost o těhotnou ženu (Hájková In Šišková 2001)

- pokrmů se připravují v nádobách, které nesmí sloužit jinému účelu (Hájková In Šišková 2001)

- nespotřebované jídlo se vyhazuje (Hájková In Šišková 2001) (u majority se uchovává v lednici či v chladu)

- tabu pojídání „nečistých“ druhů potravin (Pavelčíková 2004, Hübschmannová In Romové v České ... 1999)

- tradiční stolování a recepty (Pavelčíková 2004)

- tabu používání nádob pro příslušníky nižších kast (Pavelčíková 2004)

¹² „Nevěděl jsem, co to je. Mezi Cikány v té době rozvody ještě neexistovaly a ani se o nich nemluvalo.“ (Horváth In Romové v České ... 1999, 321)

¹³ Tato hodnota se rovněž projevuje v romštině tím, že dodnes zachovala širokou slovní zásobu týkající se rodinných příbuzenských pozic. Podobně jsou na tom další jazyky, jako například vietnamština, která si dodnes zachovala v aktivní slovní zásobě označení pro devět po sobě jdoucích generací příbuzenských pozic (ky, cu, ong-ba, cha-me, con (em, chi - anh), chau, chat, chit). Zatímco čeština přidává k pozicím rodičů a vnoučat (rozptýl pouhých čtyř generací) jen předponu „pra“.

- dotýkání se cizích odpadků bylo nepřipustné (Pavelčíková 2004) (zde neoprávněná kritika majority nezájmu o společný čistý prostor)
 - „každý den se perou šaty“ (Sekyt In Šišková 1998) častě praní prádla
- vztahy vzájemné výpomoci převažují nad vztahem majetnickým (Pavelčíková 2004, Horváthová 1998)
 - přetrvávající prvky rodové společnosti (Pavelčíková 2004) (u majority naproti tomu bohatý život společenský mimo rodinu a časté styky s lidmi, kteří do stejného rodu nepatří)
 - systém kast, který se vyznačuje omezením komunikace mezi jednotlivými kastami (Pavelčíková 2004, Hübschmannová In *Romové v České ...* 1999) (majorita nezná systém kast, ale jen širokých tříd či propojených skupin mimo pokrevní příbuznost a neví o bariérách, které z kastovního systému vyplývají)
 - život v izolovaných skupinách (Pavelčíková 2004) (česká tradice - život v širších a obecnějších sociálních a profesionálních kruzích)
 - endogamie skupin až do 20. století (Pavelčíková 2004, 11) (jednotlivé třídy umožňovaly daleko větší mobilitu)
 - existence rodových soudů (Pavelčíková 2004) (veřejné soudy v ČR)
 - tradiční řemesla: kováři, hrnčíři, podkováři, dráteníci, hudebníci, divadelníci atd.
- nástrojem ochraňující novorozeně bylo tradičně druhé tzv. nečisté jméno, které chránilo dítě před demony z druhého světa¹⁴ (Hájková In Šišková 2001)
 - mnoho romských specifických tradičních pořekadel, přísloví apod.
 - udržování dalších zvyků při námluvách, pohřbu, svatbě a úmrtí, smuteční hostině (Hájková In Šišková 2001)

Př. důsledků: Z kastovního systému může pramenit i jistá rodová soutěživost, na kterou si respondenti výzkumu AMČR stěžovali: „Projekty integrace velice často dopadly tak, že si jejich efekty jednotlivé rody začaly závidět, a tak si je navzájem i kazit.“

Konkrétní zvyky a tradice jsou často v přímém rozporu s kulturou českou a českými zvyklostmi, nebo s životem ve městě, či v průmyslovém centru.

Potravinu se neuskładňují, ale hned vyhazují, prádlo se často pere. Často se tak vynaloží mnoho financí na jídlo a další věci.

Lidová víra a zvyky zabraňují často používání antikoncepce, přijímání vědeckých metod apod.

5.1.8 Rodina jako hodnota a výchova

- vícegenerační pojetí rodiny zpravidla žijící v jednom obydlí (bytu) (Pavelčíková 2004, Šišková In Šišková 2001)
 - hlavní role nejstaršího muže v rodině (Pavelčíková 2004, Hájková In Šišková 2001)
 - striktnější dodržování rodinných rolí (Pavelčíková 2004, Hájková In Šišková 2001)
 - svatby nebyly často uzavírány před úřady (Pavelčíková 2004)
 - významná role starších žen, udržovatelek tradic a léčitelek (Pavelčíková 2004, Hájková In Šišková 2001)
 - mít hodně dětí je štěstí (Sekyt In Šišková 1998)
 - výchova dětí spočívá v nápodobě (Pavelčíková 2004)
 - děti od malička hrají role dospělých (Pavelčíková 2004)
 - manželství ve dvanácti letech u dívek a v sedmnácti u chlapců (Pavelčíková 2004)
 - výchova dítěte pod dohledem tchyně – od toho důležitá role tchyně (Pavelčíková 2004, Hájková In Šišková 2001, Horváthová 1998)
 - celý rod či vesnice se staral o všechny děti (Pavelčíková 2004)
 - děti byly často hýčkány a nic jim nebylo upíráno, výchova více dbá na reagování a prostor pro city dítěte (Sekyt In Šišková 2001, Hájková In Šišková 2001, Navrátil 2003)
 - dodržování role nejstaršího syna (Hájková In Šišková 2001)
 - dodržování role nejstarší sestry (Hájková In Šišková 2001)
 - podpora úcty ke starším (Sekyt In Šišková 1998, Horváthová 1998)
 - podpora úcty ke skupině (Sekyt In Šišková 1998)

¹⁴ Tato tradice je na Dálném východě dosud živá.

5.1.9 Vnímání ze strany majority

- majorita vnímá Romy rovněž jako poměrně jednotnou skupinu¹⁵ (Gabal 1999, Prudký 2004 II apod.) (zařazuje mezi ní na první pohled i ty, kteří mají zcela jiný původ – z Afriky apod.)
- díky procesům sociální percepce má majorita tendenci podceňovat Romy, jako příslušníky jiného etnika, důsledkem pak při posuzování školní zralosti nebo obecně romských životních hodnot bývá značně negativní a neoborné

Př. důsledků: Jak ukazuje například (Šišková 1998, 180), postoje druhých v nás mohou vyvolávat reakce, které jsou těmito postoji determinovány. Tím, že člověk reaguje na nějakou nadávku či kritiku, ve skutečnosti, i když proti ní vystupuje, přijímá tuto nadávku či kritiku jako důležitý fakt, za který mu stojí za to se „bit“. Tím však svému okolí zároveň dává signál: „Ono na tom asi něco bude.“ Pokud se člověk pohybuje v takovém kritickém a xenofobním prostředí dlouho, začíná se uzavírat „začarovaný kruh komunikace“.¹⁶

5.1.10 Dimenze kočovného a usedlého způsobu života

- velká část slovenských Romů nekočuje už alespoň 4 – 5 století
- někteří čeští a severomoravští Romové kočovali až do století 20.
- Nejdéle, do r.1958, kdy to zakazoval zákon, kočovali Olašští Romové
- V ČR neexistují „parkovací plochy“ pro zajištění základních podmínek pro život v zimním období (elektřina, teplo, škola) jako je tomu v západní Evropě, kde mnoho Romů stále kočuje, tedy u nás již kočování neexistuje

Př. důsledků: Romové si vlivem kočujícího způsobu života nemohli vytvořit některé hodnoty. Nepobývali často dlouhodobě po generace na jednom místě : nemají vytvořen vztah k půdě, jinak měří čas – s výhledem maximálně do večera, vnímají život v přítomném okamžiku. Kočující volí jiné profese - spíše dědí dovednosti po otci, než aby se rozšiřovala rozmanitost prací a profesních specializací, kočováním vzniká i malá poptávka po vzdělání. Vzdělání je založeno na potřebě kontinuity a příležitosti chodit do školy, což kočování neumožňuje.

Tam , kde je romská rodina usazena déle než tři generace, zvyšuje se její znalost okolí, navazuje vztahy mnohem méně formální a zvyšuje se i motivace ke vzdělání. Romská inteligence pochází právě z míst, kde byla možnost usadit se déle na období několika generací.

Za první republiky například kočující Romové získali zvláštní občanský průkaz pro kočovníky. Odlišný způsob života si vyžádal také odlišnou správu obyvatel. Tato skutečnost však zároveň umožnila i jasné administrativní zneužitelné odlišení kočujících Romů a Čechů. Obce se mohly samy rozhodnout, zda kočovníky na své území přijmou či ne.

5.1.11 Tradiční chování

- prudký temperament, rychle vznětlivý i uklidňující (Pavelčíková 2004, Šišková In Šišková 2001) (naproti tomu u majority klidnější způsob komunikace, lhostejnější)
- zrcadlení emocí a názorů mluvčím posluchačem při vzájemné komunikaci¹⁷ (Pavelčíková 2004) (středoevropská tradice - projev vlastního názoru, byť v opozici k druhému)
- intuitivní způsob poznávání (Šišková In Šišková 2001) (racionální poznávání – evropská tradice)
- spontánní chování (Šišková In Šišková 2001), chování „čisté“ a upřímné (respondenti AMČR)
- empatická komunikace (Šišková In Šišková 2001)
- nízká schopnost generalizace, kognice založená na konkrétních případech (Šišková In Šišková 2001)

¹⁵ Romští předáci, kteří vedou vlastní občanská sdružení si dostatečně neuvědomují, že jsou majoritní společností vnímáni jako blíže nediferencovaný celek, prostě jako Romové, jako Cikáni, kteří tu žijí, a že jejich spory podmíněné prestiží jednotlivých rodin jsou interpretovány jako obecné nesváry Romů jako celku.“ (Šiklová In *Romové v České ...*1999, 281)

¹⁶ Uvedme si příklad: Zelený člověk se lekne modrého člověka na ulici. Přejde na druhou stranu. Oba jsou opilí. Modrý si všimne výrazu ve tváři toho zeleného a moc ho mrzí, že to zelený udělal, že se tak zachoval. Protože je pro modrého přirozené, že své pocity vyjadřuje spontánně, na zeleného zanedává, protože ho jeho reakce opravdu mrzí. Zelený začne nadávat na modrého, že nemá řvát. Oba se přinejmenším rozejdou v hádce. Pokud se takováto situace stane často, modří budou stále křičet a zelení budou stále říkat, že oni nic, že to modří, že ti prý stále řvou. Původní falešné obvinění se stane sociálně prožívanou skutečností, sociálním faktem, jak by řekl sociolog Durkheim, který tvrdil, že sociální fakta velmi silně ovlivňují život jedince a ten se z nich velice těžko vymaňuje. Očima zelených modří budou křičet a zelení se budou bát, nebo také očima modrých zelení budou stále ukřivčovat modrým a modří se budou bránit.

¹⁷ Posluchač se tváří tak, jak se domnívá, že mluvčí chce, aby se posluchač tvářil.

- neracionální uvažování, poznávání prožitkem, nikoli racionální logikou (Šišková In Šišková 2001)
- trávení času venku mimo dům (Sekyt In Šišková 1998) (u Čechů trávení času v bytě, či dalších prostorách)
- přetrvávající životní návyky života v přírodě – nikoli ve městě a v domě (Sekyt In Šišková 1998)
- subjektivní pojetí světa kolem (Sekyt In Šišková 1998) (objektivní pojetí světa kolem)
- podléhání citovým zvrátům (Pavelčíková 2004)
- nepevnost volných podnětů (Pavelčíková 2004)
- hlučný způsob komunikace (Pavelčíková 2004)
- absence pevně ukotvených časových intervalů (Pavelčíková 2004)
- prožívání přítomnosti je podstatnější než pohled do minulosti či budoucnosti (Pavelčíková 2004, Večerka In Romové v České ... 1999)

Př. důsledků: Když se podíváme na zmíněné rysy romského tradičního chování, zjistíme, že Čech by je pravděpodobně hodnotil jako příliš živé až vulgární a hlučné. Vzájemné rozdíly v tradičním chování opět vyvolávají celou řadu xenofobních reakcí a komunikačních bariér. Stejně tak se ale Romům české „slušné“ chování zdá být chováním arogantní, někdy neupřímným, hraným.

Pokud je nějaká skupina druhými jednotně označována apelativy (Cikáni, Gypsy, Bohémové), etnická identita nevytváří pouze povědomí společné tradice historie, ale také jako povědomí „stejně označovaných“. Celá skupina se tak může začít spojovat a sjednocovat právě pod tlakem vnějšího okolí a faktor, který ji může sjednotit, může být obrana proti těm, kteří ji nějak (negativně) označují.

Chování, které není zaměřeno na odklad užítku do budoucnosti. Možná také proto Romové nemají v oblibě dlouhodobé a neosobní pracovní poměry. Díky svému temperamentu nevydrží na jednom místě delší dobu, nebaví dvouhodinové semináře založené na monotónním výkladu apod. Romové nemusí tradičně chápat majoritní hodnocení povinností a pravidel. Děti mají za ideální model chování vzor svých příbuzných, kteří od aktivity, co je nebaví, odejdou za aktivitou momentálně atraktivnější.

Čeští zaměstnavatelé mohou být znepokojeni častou pracovní absencí či nepravidelnou docházkou. Rodina má větší hodnotu než práce, i při méně závažných situacích tak Romové dávají přednost své rodině před docházkou do školy.

5.1.12 Povědomí romské identity

- silnější povědomí sounáležitosti jednotlivých kastovních a rodových skupin Romů se teprve v posledním století výrazněji projevuje jako sebepojetí romské identity (Pavelčíková 2004, Davidová 1995)
- poněkud zvlášť se dnes vyčleňuje skupina Olašských Romů, více dodržujících zvykové právo
- Romové se často odvolávají na pojetí rodové cti tzv. „romství“, mnohdy více než k národu Romů se odvolávají na určité vzorce chování a pojetí cti, spravedlnosti atd. (Sekyt In Šišková 2001, Davidová 1995)
- odborníci dále dělí romské etnikum na Romy české, moravské, slovenské, maďarské, Olašské, Sintí, Rumungri apod. Jiní je zase člení spíše podle názvů tradičních řemesel (Lovare, Kalderare atd.) (Sekyt In Šišková 2001, Pavelčíková 2004, Davidová 1995)

Př. důsledků: Romové mají svůj společný původ. I když si nejsou vědomi právě tohoto společného původu, často spolu spontánně a společně a podobným způsobem prožívají určité skutečnosti, přiklání se k určitým hodnotám, které jsou odlišné od těch českých. I když se jednotlivé skupiny Romů mezi sebou nepohodnou, fakt jejich vymezení vůči majoritě je nesporný.

„Až do současnosti se vždy organizovali podle rodin, případně kmenů či příbuzenských vztahů a ve svém čele měli svoje vůdčí osobnosti (vajdy), ale nikdy se nestrukturovali ani neshromažďovali na bázi shodných zájmových činností, profesních oborů, nebo lokalit.“ (Šiklová, In Romové v České ... 1999, 286)

5.2 Rozdíly mezi Čechy a Romy: civilizace východ – západ, sever - jih

V současné době se začíná v ČR kromě literatury o multikulturních vztazích objevovat rovněž literatura o vztazích mezicivilizačních.¹⁸ Střety civilizací v historii lidstva patří a patřily mezi ty nejvážnější. Ať již hovoříme o válečných konfliktech: křížáckých taženích na východ od Evropy, o

¹⁸ Viz např. (Baar 2002)

rozpadu bývalé Jugoslávie a Sovětského svazu nebo o současném regionálním i světovém měřítku terorismu, nebo o pozitivní kulturní výměně: např. výměně poznatků východní a západní medicíny, vlivu arabské vzdělanosti na kulturu Evropy, vliv techniky a vědy Evropy na světovou ekonomiku. Mezi kulturami existují kromě rozdílů také velké bariéry vzájemné komunikace, a to i v oblasti politiky a moci, což umocňuje rámec vztahů, ve kterém se skupiny pohybují a vytváří své hodnotové vzorce a modely chování.

Jednotlivé kultury, jak je poukázáno například v (Průcha 2004 či Pospíšil 1997) se od sebe liší jak v přístupu k pojetí spravedlnosti (Pospíšil 1997), ale také pravdy a lži, cti a poctivosti, asertivitě a sebekritičnosti, lásky a sexu apod. (Průcha 2004, 79 – 96, Kocourková 2003).¹⁹

Různé kultury můžeme členit na základě různých faktorů. Vždy záleží na účelu, pro který se členění či typologie provádí a na jeho vztahovém rámci. My zvolíme nejprve geografický vztahový rámec východ – západ, později sever-jih zatímco jiní autoři mohou volit například členění kočovné – zemědělské kultury apod.

Rozdíly mezi východní a západní civilizací jsou popisovány v mnohé literatuře. Interkulturní management²⁰ a interkulturní výchova, stejně jako diplomatické vztahy se jimi zabývají dodnes. Dodnes jsou zároveň tyto rozdíly v mnoha situacích nepřekonatelné.²¹ Východní civilizace jsou charakterizovány obecně jako civilizace empatie, ženského principu jemného vyjednávání, komplexního přístupu k lidské psychice a zdraví a ke světu vůbec (na rozdíl od partikulárního analytického pohledu světa západního apod.). Jižní kultury jsou zase oproti severním charakterizovány jako temperamentní a spontánní.

<u>Tradiční rysy civilizací</u> <u>Západ</u> <u>Metoda:</u> analýza, specializace specifikace, objektivita <u>Hodnoty:</u> individualismus výkon <u>Multikulturalita:</u> vyšší míra povědomí kulturní homogenity²² <u>Lidská povaha:</u> maskulinita, otažitá národy <u>Jednání:</u> racionalita	<u>Východ</u> syntéza, komplexnost relativizace, subjektivita kolektivismus (altruismus) vztahy větší povědomí o kulturní heterogenitě feminita, kontaktní národy empatie
<u>Sever</u> <u>Temperament:</u> zdrženlivost striktní dodržování termínů <u>Hodnoty:</u> výhled do budoucnosti	<u>Jih</u> spontaneita volnější dodržování termínů prožitek přítomnosti

Když se po přečtení výše uvedených tabulek navrátíme k výčtu tradičních rysů romského etnika, zjistíme pouhým srovnáním, že tučně uvedené výrazy v tabulkách odpovídají velice dobře rysům

¹⁹ „Ze všech těchto důvodů je pro Romy také neobyčejně těžké pochopit a vzít za vlastní některé nejzákladnější principy fungování demokracie. Je pro ně nepochopitelná např. nezávislost soudů a diví se, jak je možné, aby soud nezávisle rozhodl v určité kauze i proti mínění nejsilnějších autorit ve společnosti, např. prezidenta, ministrů apod. a ptají se pak, jak je možné že to tyto nesporné autority vůbec mohly připustit. Takový náhled není projevem neznalosti, nýbrž zbytkem zakořeněného fundamentalismu.“ (Holomek In *Romové v České ... 1999*, 295)

²⁰ (Nový, I. - Schroll-Machl, S. 1999, Nový, I. 1996)

²¹ O konfliktech na hraničních zónách různých civilizací píše např. (Baar 2002)

²² „Česká republika je skoro nejvíce národnostně jednotná země v Evropě.“ (Prudký 2004 II, 20)

romské kultury. Jaký z toho plyne závěr? Rozdíly mezi Čechy a Romy nemají jen povahu interetnickou, ale také interkulturní a intercivilizační.

Při posuzování česko-romské problematiky nestojíme tedy před rozdílem vzdělání absolventa základní školy a vysoké školy, nestojíme ani před pouhým jazykovým rozdílem, který se týká například Němců a Čechů, stojíme před rozdílem civilizací, chápání světa, pojetí náboženství, před rozdílem, se kterým si dosud lidstvo neví v mnoha situacích rady, před rozdílem a konfliktem dvou civilizací (východ(+jih) – západ(+sever)). Z toho důvodu není možné rozdíly mezi Romy a Čechy podceňovat, je nutné uvažovat o nich právě ve zmíněných civilizačních a světových souvislostech a velmi dobře se s nimi v praxi seznámit.

5.3 Rozdíly mezi Čechy a Romy: přírodní a technická civilizace

Dodnes například na území různých států jihovýchodní Asie žijí národnosti, které mají své vlastní písmo a literaturu, vedle nich pak žijí národnosti, které jakoby byly předcházejícím stupněm vývoje stejné národnosti. Například u národnosti Viet (většinová národnost ve Vietnamu) se předpokládá, že má předky v národnosti Muong, jejíž příslušníci však v současné době stále žijí. Avšak hovoří již jiným jazykem, který se díky určitému stupni izolovanosti od potomků zcela odlišil od jazyka nového, mají jiné zvyky než příslušníci národnosti Viet. Stupně vývoje civilizace se tak vlastně stávají reálně spíše různými typy současných národností. Zatímco se v minulosti jedna národnost oddělila od druhé a rozšířila se na větší území, zbytek zůstal izolován a vytvořil tak vlastně již jinou národnost. Podobný charakter může mít námi často nazývaný historický stupeň vývoje, který však reálně alternativně můžeme chápat jako určitý existující typ dnešní kultury a civilizace.²³

Jestliže se uchovala svébytnost zmiňované národnosti Muong oproti potomkům Viet regionální izolací v horách po tisíciletí dodnes, jakým způsobem a z jakých důvodů se uchovala romská identita a východní civilizace v evropském prostředí a v české společnosti?

Základem interkulturních teorií je také teorie interkulturní komunikace, multikulturní výchova, kde se posluchači či čtenáři snaží pochopit příčiny, projevy a důsledky chování příslušníků různých kultur ve svém domácím prostředí a v prostředí cizím. Po příchodu do nového prostředí jedinci prožívají kulturní šok (akulturační stres), který má různou dobu trvání v závislosti na kulturním rozdílu i individuálních vlastnostech jedince. Tento šok vyvolává skutečnost, že se člověk dostane do prostředí, které je složeno z naprosto nových podnětů (jiná strava, jiné podnebí, jiné zvyky, jiný jazyk, jiné společenské zřízení), ale samozřejmě i z faktu, že celá velká část osobnosti příchozího jedince nemůže v komunikaci s ostatními využít to, co získala v procesu socializace ve své domácí kultuře. Je jakoby odzbrojena. Některé projevy chování nevyvolávají reakce, které vyvolávají v domácí kultuře apod.

Proměna kultury a tradic romského etnika, směrem k vývoji k vlastnímu písmu a snad dokonce ke společnosti evropského-moderního typu jako by byla stále zpomalována tvrdými podmínkami migrace cizím prostředím. Izolovanost Romů, která v tomto případě nebyla dána izolací regionální (například ve vysokých horských oblastech), ale izolací, která byla způsobena neustálým postavením cizince, neustálým prožitkem kulturního šoku způsobeným migrací Romů na západ, stejně jako neustálou obranou svých tradic před nátlakem (majoritních) kultur, na jejichž území se postupně Romové octli. Romské etnikum nemá vlastní písmo, nachází se teprve v období rané psané literatury, byť literatury na vysoké úrovni. Romská tradice si uchovala svou identitu a charakter východní

²³ Například někteří vietnamští autoři řadí kultury různých etnik do dvou typů civilizace: kultury vzniklé z kočování a ze zemědělství. Typ civilizace tedy nutně nemusí vyjadřovat evropské pojetí hierarchie civilizací, které se odvíjí již od takových velikanů jakými byli Marx (vývoj vztahu výrobních prostředků a pracovních sil), nebo antropolog Malinowski. Poznatky současných sociálních věd však poukazují na to, že civilizace, o kterých jsme se domnívali, že jsou na různých vývojových stupních, jsou ve skutečnosti civilizacemi souběžnými, rovnocennými. Proč nepovažujeme civilizace přírodní za civilizace na nižším vývojovém stadiu? Jako úpadkové se jeví teprve ve chvíli, kdy se zažité a efektivní vzorce chování a rituálů z prostředí své původní kultury dostanou do prostředí kultury nové. Tam začínají pozbývat svůj efekt, alespoň v očích majority. Ve svém původním prostředí jsou kulturní vzorce většinou plně funkční. Jaký smysl a moudrost a efektivitu můžeme nalézt ve zvycích Romů, vzhledem k původnímu životnímu prostředí, popisuje například ve svém textu (Sekyt In Šišková 1998, 69 - 77). Pokud některé národy dosud dodržují zvyky, obyčeje, tradice a rituály, plní to většinou v jejich prostředí nezbytné funkce pro zajištění lidského psychického a duševního zdraví. Lidé nežijí s tradicemi, neuznávají je z povinnosti, nýbrž tradicemi žijí. Z tradic si mohou dělat i legraci, mohou je porušovat, ale stále s nimi komunikují, užívají je, prožívají je. Tradice a kultura, které se v našich očích zdají být nevyužitelné a zaostalé, v očích některých národností jsou však prostředníkem mezi člověkem a životním prostředím kolem.

civilizace, a to i přes transkontinentální migraci z východu na západ a přes trnitou cestu integrace, která dosud na území ČR neskončila. Zrovna tak si svou identitu již po staletí uchovávají i Afroameričané v Americe, Číňané v Evropě.

Na základě odborné literatury můžeme říci, že jednou z významných historických zkušeností, které měly vliv na charakter dalšího vývoje romských rodů byla zkušenost vyloučených v rámci společností, kterými se Romové ubírali dále na západ, ze své vlasti. Pokaždé se museli přizpůsobovat zcela jiným zvyklostem. Je to etnikum, které za sebou pravděpodobně má jednu z nejvíce „multikulturních“ historií světa. Tato historie je však historií menšinového postavení cizince. Tato zkušenost pravděpodobně již v počátku putování Romů po světě zavdala příčinu možná dnes již neuvědomovaného, avšak prožívaného odboje a obrany proti všem „hostitelským“ kulturám a zároveň obrovskou potenciální schopnost vžít se a žít v prostředí nové kultury.²⁴

Tato migrace však začala v jiných dobách a ve zcela jiné kultuře, než je ta naše, a to v Indii v 1. tisíciletí n.l. Tato civilizace byla civilizace kočovných a kastovních rodových uspořádání, civilizace života spojeného s přírodou. K indickému odkazu ukazují rovněž mnohé tradiční charakteristiky současného romského etnika stejně jako romština a její slovní zásoba.

Abychom ještě lépe znázornili rozdíly romských a českých dosud živých tradic, sestavili jsme následující tabulku rysů dvou různých civilizací:

Civilizace typu:	
<u>Přírodní</u>	<u>Moderní</u>
Rodinné vztahy: široká rodina více vymezené role v rodině	úzká rodina rovnost rolí v rodině
Společenské vztahy: rodové zřízení komunita	správní zřízení společnost
Předávání tradic a vzdělání: ústně, zkušenost	písmo a média, studium
Způsob života: život v přírodě režim dne se odvíjí od biologických či hospodářských rytmů život v přírodě a mimo stavení	život vedle přírody režim dne se odvíjí od sociálních rytmů život ve městě a uvnitř v bytě

Romové si podle všeho zachovali částečně tradici země, ze které se vydali na svou migrační pouť napříč světem, tradici pocházející z období před několika stovkami let.

Rozdíly mezi Romy a Čechy spočívají tedy nejen v hlubokém kulturním rozdílu civilizací (východ(+jih) a západ(+sever) .Vzhledem k tomu, že předkové dnešních Romů se neustále museli bránit kulturnímu šoku (o kulturním šoku např. Šišková In *Knihovny pro všechny ...* 2005, 36, Průcha 2004, 104 - „akulturační stres“), který zažívali při svých cestách, vytvářela se tak izolovanost, která umožnila zachovat určitá kulturní a civilizační specifika, která snad můžeme nazvat civilizací rodovou, venkovskou a kočující, přírodní.

²⁴ Výstava Romského muzea v Brně představovala romské etnikum žijící v různých zemích světa prostřednictvím dochované obrazové dokumentace a obrázků. V každé zemi Romové vypadali na první pohled jinak, avšak něco jim bylo společného. V každé zemi se museli něčeho ze své kultury a identity vzdát a něco nového přijmout.

5.4 Rozdíly mezi Čechy a Romy: různé pojetí integrace

Jestliže jsme se postupně dostali až k otázce rozdílů dvou civilizací, je nutné si položit následující otázku. Z jaké civilizace vychází koncept integrace?²⁵ Koncept „západní integrace menšin“ vychází z tradic evropské politiky a demokracie, křesťanských hodnot a hodnot humanismu. Vychází z úředního pojetí centralizované a racionální státní správy, která má své kořeny v evropském osvícenství. Vychází rovněž z potřeby obrany Evropy proti cizím vlivům, které by mohly rozvrátit integritu její společnosti. Jsou tyto hodnoty akceptovány na Východě? Tam neexistují, rozhodně ne v takové podobě jako v Evropě. Jsou tyto hodnoty typické pro venkovské civilizace? Rovněž musíme odpovědět, že nikoli. Jaký z toho lze vyvodit závěr? Vyslovujeme hypotézu, že: koncept integrace v pojetí české kultury, která vychází nepochybně z evropských tradic je zcela v rozporu s tradicí romskou. Z toho důvodu na něj tradiční romské komunity nemohou nikdy přistoupit.

Příslušníci civilizačně odlišných kultur, jako jsou, Číňané (ve Vietnamu), Vietnamci (v Laosu a Kambodži) vykazují daleko nižší stupeň integrace v evropských státech²⁶ než ve státech sousedních, asijských. „Arabové, Vietnamci, Číňané, obyvatelé bývalé Jugoslávie, Rusové, Ukrajinci, černoši a zejména Romové, kteří – navzdory dlouhodobému usídlení i českému občanství – představují v dnešních Čechách ty nejčistší cizince“ (Gabal In Burjanek In *České hodnoty ...* 2001, 78). Domníváme se, že integrace evropská je do jisté míry vlastně dosud neefektivní monokulturní snahou o integraci příslušníků vzdálených kultur.

Jeden z respondentů výzkumu AMČR se zamyslel nad efektem integračních projektů: „Integrační projekty zaměřené na podporu kulturní činnosti a romské identity nemají potřebný efekt, protože jsou Romové již kulturně vykořenění, projekty sociálního charakteru zase krachují na tom, že jednotlivé romské rody mezi sebou soutěží a často maří výsledky projektu zaměřeného na celou komunitu a do budoucna. Chtějí přisvojit efekt pro svůj rod.“

5.5 Funkční důsledky civilizačních a kulturních rozdílů

Vraťme se znovu k příkladům důsledků, které jsme uvedli při výčtu tradičních rysů romského etnika. Snad souhrn těchto důsledků ještě více přiblíží do jakých sfér našeho života a vztahu sahají důsledky rozdílů mezi tradiční českou a romskou kulturou.

Odlišný vzhled příslušníků romské národnosti vyvolává jako každá další „visible minority“ xenofobní reakce.

Byť patří romština mezi jazyky indoevropské, podstatně se od češtiny odlišuje (viz např. Šotolová 2001). Jazyková bariéra, dodnes nepřekonaná, je naprosto přirozenou a velice silnou bariérou vzájemné komunikace, a to i dětí na školách.

Odlišné chápání světa například brání přijetí jakýchkoli racionálních a dlouhodobě udržitelných norem české společnosti.

Temperamentnímu chování neodpovídá česká zdrženlivost a racionalita.

Mladá písemná tvorba neumožňuje ještě šíření vzdělanosti v romštině, ale nízká úroveň češtiny neumožňuje ani vzdělání v češtině. Neumožňuje často ani to, aby si Rom přečetl právní smlouvu, kterou podepisuje. Podepíše ji tedy s důvěrou, že ho druhá strana neošidí, neoklame. To však není vždy reálný předpoklad, neboť slovy jedné z respondentek výzkumu AMČR: „Neznalost Romů je velkou měrou zneužitelná a zneužívaná okolím.“²⁷

Čechy vnímaná pověřivost často odporuje jejich „exaktním a racionálním“ představám o životě moderního člověka.

Pohlíží-li Rom na výchovu českých dětí, je mu jich líto a říká, že jsou příliš sobecké a individualistické. Pohlíží-li Čech na výchovu romských dětí, často vidí rozmazlené a nevychované děti, kterým rodiče dovolí všechno.

Hlasitost provokuje Čechy, klid vzbuzuje v Romech pocit, že jsou ignorováni. Češi, vzdělání a zaměstnání, stavba domů, to vše jsou projevy odkládání libida do budoucnosti. To je v teoretickém i praktickém rozporu s jižními temperamentními kulturami.

²⁵ Hovoříme-li o integraci, máme na mysli koncept integrace cizinců, který prosazuje v současné době EU. Jinak si například vysvětlují pojem integrace v jihovýchodní Asii, kde je používán pojem „hao nhap“ pro integraci států do světového hospodářství.

²⁶ Známy problémy jsou kriminalita a nezaměstnanost Turků v Německu, v USA se podle (Moulišová In Šišková 2001) uváděla až sedmkrát vyšší kriminalita příslušníků černošské skupiny než ostatních.

²⁷ Jasnými příklady zneužití neznalosti jsou příklady uvedené v (*Romové bydlení ...* 2000, 26 - 37)
Mgr. Jiří Kocourek / AMČR © září 2005

Naše společnost je založena na hodnotách, které romské etnikum tradičně nezastává a nedodrží.

Taková může být propast kulturních rozdílů a rozdílů civilizací, pokud ji posuzujeme čistě z technického hlediska konkrétních projevů kulturních specifik.

I výzkumy cizinců o míře jejich integrace v České republice potvrzují skutečnost, že příchozí z dalekých kultur (např. z Vietnamu) jsou bez jakýchkoli informací o České republice odsouzeni nejprve do uzavřeného prostředí (např. vietnamské) komunity. Rovněž nejeví známky intenzivní a aktivní integrace.²⁸ Není tedy divu, že romská komunita zůstává takto uzavřená a stejně tak česká majorita vůči ní. Tyto a mnoho dalších rozdílů zasahuje do všech sfér našeho života a uvažování i chování do všech možných hladin vzájemných česko-romských vztahů.

5.6 Jak reflektují rozdíly Čechů a Romů dotazovaní experti výzkumu AMČR?

Aby byl náš pohled na důsledky a podstatu tradičních rozdílů mezi Romy a Čechy komplexnější a využitelnější pro činnost týmů interetnických mediátorů, měli bychom zauvažovat o tom, jak se dívají na romsko-české rozdíly experti, kteří se ve své praxi zabývají profesionálně prací s Romy (a také česká veřejnost). Jak vnímají oni tyto rozdíly? Jak vnímají podstatu romského etnika, tedy ony typické vlastnosti, které jsou od českých výrazněji odlišitelné? Vnímají je také v celé civilizační šíři, nebo velmi omezeně, jen na základě srovnání s českou normou?

Respondentům AMČR byly položeny následující otázky:

- 1) Jací jsou podle Vás Češi? Jak byste Čechy charakterizoval jako skupinu?
- 2) Jací jsou podle Vás Romové? Jak byste Romy charakterizoval jako skupinu?
- 3) Jaké jsou podle vás typické charakteristiky sociálně slabých a sociálně vyloučených domácností? Jak byste je charakterizoval jako skupinu?

Tyto otázky nám posloužili k tomu, abychom „definovali“ romské a české etnikum očima našich vybraných expertů z praxe. Experti byli vybíráni metodou „snow ball“ ovšem tak, aby mezi nimi byli zastoupeni odborníci ze strany neziskových organizací, obcí i církví, a to romské i české národnosti v dané lokalitě. Většina respondentů, kteří uvedli své nejvyšší dosažené vzdělání vystudovala minimálně SŠ a nižší (68,8%) a maximálně bakalářský a nižší titul získalo 84,4%.

Z analýzy uvedených otevřených otázek vyplývá, že nejširší spektrum různých charakteristik (86) uvedli respondenti, když charakterizovali sociálně vyloučené skupiny, (75) jich uvedli, když popisovali romskou národnost a jen (55), když popisovali národnost českou. Na otázky neodpovědělo vždy kolem 9 respondentů, a to z různých důvodů.

Čechům přisoudili respondenti následující vlastnosti (uvedeny jsou pouze vlastnosti, které se objevily pětkrát a vícekrát):

10	<i>bez charakteristiky</i>
8	uzavření, vzdálenější, chladnější
8	xenofobní a nenávisliví
6	netolerantní

Romům tyto:

22	emocionální, impulsivní, spontánní
9	<i>bez charakteristiky</i>
8	nevzdělaní
5	jde jim o člověka
5	myslí na přítomnost (ne na budoucnost)
5	Soudržní

Sociálně vyloučeným tyto:

13	nízký příjem
10	nevzdělaní

²⁸ Např. výzkumy (IOM 2003, Brouček, Hoffman).

9	<i>bez charakteristiky</i>
9	nezaměstnaní
7	špatné bydlení
6	uzavřenost

Téměř jedna čtvrtina respondentů na otázky týkající se charakteristik národností neodpověděla. Pro experty nebylo zdaleka snadné definovat Čechy a Romy jako kulturně typickou skupinu, což také mimochodem sami při výzkumu AMČR uváděli.

Respondenti, kteří se sami přihlásili k české národnosti, neuváděli vlastnosti Čechů, které dosáhly nejvyšších absolutních četností. Zatímco Romové i Češi uváděli nejčastěji vlastnosti Romů, které dosáhly nejvyšších absolutních četností.

Pět respondentů (z 38) uvedlo, že je z celého dotazníku je nejvíce zaujala buď charakteristika českého, nebo romského etnika a že nad podobnou otázkou se nikdy nezamýšleli.

Jedna z nejčtenějších charakteristik Romů se zároveň objevila jako nejčtenější charakteristika sociálně slabých a vyloučených domácností - nedostatek vzdělání. I to je důkazem toho, jak je v realitě otázka sociálního vyloučení a etnických předpokladů propojená, jak si ukážeme dále. Písemné vzdělávání ve veřejných institucích českého školství není tradiční hodnotou romského etnika, zároveň však, nedosahuje-li někdo v dnešní české společnosti vysokého formálního vzdělání, velice těžko shání například zaměstnání, což má vliv i na jeho sociální situaci.

Ruku v ruce s výsledky výzkumu (Navrátil 2003) většinou i naši romští respondenti, experti, hodnotí Čechy jako 1) uzavřené a chladnější, méně přístupné, 2) xenofobní a nenávislivé, 3) netolerantní a 4) ignorující. Čeští respondenti vedle toho často zmiňují umění improvizace, šikovné ruce a pracovitost, „pohodovost“ a vynalézavost.

Romští i čeští respondenti pak charakterizují příslušníky romské národnosti jako 1) emocionální, energické, citlivé, impulsivní, 2) nevzdělané, 3) jde jim o druhé, 4) soudržnost, 5) vnímání zaměřené na prožitok okamžiku přítomnosti.

Vidíme, že se spontánní rétorika o příslušnících zmíněných etnik příliš nedotýká konkrétních rozdílů a příčin vyplývajících z jejich kulturních rozdílů, ze znalosti těchto rozdílů. Soudy o jednotlivých národnostech se spíše pohybují v rovině soudů o chování těch druhých.

Důležitým zjištěním však je, že respondenti, kteří odpověděli, většinou odlišili charakteristiky etnické od charakteristik sociálního vyloučení (kromě vzdělání), co může napovídat o tom, že je otevřen prostor pro další úvahy o interkulturním rámci česko-romského soužití jako o jeho jednom z několika základních rámců. Experti pravděpodobně nevnímají romskou etnicitu jako důsledek špatné sociální situace, nýbrž jako na sociální situaci primárně nezávislý jev. Romové pro ně nebyli nezaměstnanými, nepracujícími a chudými, ale temperamentními, impulsivními, emocionálními a soudržnými apod. Vzdělání považují respondenti za faktor sociálního vyloučení i charakteristiku romského etnika. Nejméně si respondenti věděli rady s „definicí národnosti české“.

5.7 Závěry

Naši experti často uváděli mezi příčinami vzájemných česko-romských problémů: „Češi nechtějí Romy tolerovat.“ „Romové se nesnaží a jsou nepřizpůsobiví“. Abychom mohli lépe posoudit míru přizpůsobivosti určité skupiny obyvatel, míru jejich mírového a otevřeného přístupu, je nutné nejprve poznat překážky, které přizpůsobení brání. I výroky samotných respondentů: „Pro Čechy je vše romské neřešitelné.“, „Nic nelze řešit zespodu, protože není motivace.“, a to „ani z jedné ani z druhé strany“, naznačují, že bariéry mezi jednotlivými etniky budou na první pohled a možná i ve své povaze velmi složitě překonatelné.

1) Míru vzájemné přizpůsobivosti Čechů i Romů navzájem budeme lépe posuzovat, jestliže si uvědomíme alespoň následující skutečnosti:

- **Mezi Čechy a Romy existuje tradičně rozdíl civilizace Západu a Východu.**

- Mezi Čechy a Romy existuje tradičně rozdíl mezi technickou a přírodní civilizací.

2) Tradiční charakter východní i přírodní civilizace si Romové zachovali²⁹ zřejmě díky „migrační“ izolaci Romů, která byla způsobena částečně uzavřeností romského etnika jako obranou reakcí na migraci prostředím cizích společností, a po dlouhou dobu neochotou majority, resp. Evropského (tedy i českého) obyvatelstva přijmout cizorodý prvek a obohatit se jím a nejen jej stavět na okraj společnosti a distancovat se od něj.

3) I přesto, že civilizační rozdíly jsou často jinde na světě politickým důvodem pro válečné konflikty, romské etnikum transformovalo svou interkulturní zkušenost do „mírového a neustálého částečného se přizpůsobování místním většinovým kulturám a nevyvolávali válečné spory, válečná tažení apod.“ Není náhodou tato skutečnost v souladu s příkazem hinduismu – neublížuj ničemu živému?³⁰ Romové dokázali i přes existenci tak velkých bariér, které vznikají při střetu příslušníků různých civilizací a vyvolávají často obrovské spory, v míru přežít až do dnešních dnů, tedy přes 1000 let.

4) Tradiční interkulturní rozdíly mezi Čechy a Romy jsou velice široké a zasahují do všech oblastí života člověka - od víry až po praktické každodenní činnosti a projevy chování. Stejně dalekosáhlé vyvolávají i důsledky.

5) Část dotazovaných expertů výzkumu AMČR, kteří odpověděli na příslušné otázky, odlišila charakteristiky etnika a charakteristiky sociálního vyloučení. Obě národnosti byli charakterizováni spíše rétorikou vzájemných vztahů a reakcí (impulsivní, soudržní, uzavření, arogantní, netolerantní), než popisem širší škály interkulturních rozdílů (s jiným vnímáním času, hovoří romštinou, zakládají si na své rodině).

6) Romské etnikum disponuje silným potenciálem ochrany vlastní etnické identity. Rovněž i potenciálem mírových řešení.

6 Faktor 2 – Proces zachování / ztráty etnické / osobní identity a sociální podmínky

6.1 Historie jako příležitost k integraci?

Historická zkušenost je samozřejmě úzce spjata se společensko-historickým rámcem vzájemných vztahů daných národností, tedy případně i jejich postavením menšiny a většiny. Některá etnická a kulturní specifika chování mohou v příslušnících jiného etnika vyvolávat pocity xenofobie a nenávisť, což v prostředí většinové společnosti zase může vytvářet podmínky pro sociální propad menšinových národností, které jsou takto vnímány.³¹ V dalším textu se pokusíme rozlišit, jakým způsobem se oba dva aspekty, prvotní etnický (jako vstup do vztahu), tak i druhotný sociální (jako důsledek vztahu) v historickém měřítku podílejí na dnešním česko-romském soužití. Oba aspekty jsou v praktickém životě natolik úzce provázány, že již často nelze dnešní situaci efektivně řešit ani pouhou záchranou etnicity a identity, ani pouhou sociální podporou sociálně vyloučených rodin.

²⁹ „Civilizační pokrok se vyznačuje objektivním zpožděním.“ (Boriková In Balvín, 2000, 76)

³⁰ Jednou z charakteristik romské kultury je „ahinsa“ příkaz milovat vše živé. Rovněž respondenti výzkumu AMČR uvedli mezi nejčastějšími charakteristikami, že „Romům jde o člověka ...“ K této domněnce o mírumilovném charakteru v globálním ohledu se do určité míry vyjádřili i čeští respondenti například ve výzkumu (Gabal 1999, 94), když jim byla položena otázka: „Kdo by se u nás mohl dopustit teroristického útoku?“, pouhých 10% respondentů odpovědělo, že Romové reálně ano. Určité riziko ze strany Romů uvedlo dalších 27% respondentů. Podle respondentů tak ČR hrozí od Romů menší riziko než od ruské mafi, českých obchodníků s topnými oleji, vietnamských obchodníků, ale zároveň vyšší riziko než od slovenské tajné služby SIS, ukrajinských dělníků, sudetských Němců atd.

³¹ Např. (Večerka In *Romové v České ...* 1999) podrobněji rozebírá míru a závažnost romské kriminality v ČR. Všímá si například několika závažných skutečností: Romové většinou páchají majetkovou trestnou činnost, mladší populace všeobecně, nejen romská, jeví vyšší potenciál kriminality, do vězení jsou odsuzováni pachatelé za trestné činy, které jsou viditelné, dopadají tedy zákonitě na skupiny, kterým se nedaří tuto kriminalitu v prostředí české odlišné společnosti skrývat, trestná činnost Romů není stejnoměrná na území celé ČR, v sociálně slabších oblastech je daleko vyšší (Teplice, Most apod.)

Již v úvodu jsme uvedli, že součástí sebepojetí určité skupiny lidí jako etnika, je také pocit společné historické zkušenosti. Jestliže jsme považovali charakteristiky romské tradiční kultury za rodný strom romské národnosti, který má své kořeny až v daleké Indii a pramení z tehdejších a místních představ o existenci a řádu světa a z tehdejšího způsobu života, kmen tohoto stromu tvoří další společná historická zkušenost Romů migrujících na západ a příchozích na území dnešní České republiky. Pokud jde o toto historické povědomí, nechceme opakovat četné historické statě zasvěcených odborníků, chceme vyzdvihnout historickou zkušenost, která podle našeho názoru rozhodujícím způsobem ovlivnila současný stav česko-romského soužití.

6.2 Migrační proces jako popud k zachování identity?

Romská migrace takového rozsahu přes hranice civilizací³² vyvolává naprosto přirozenou reakci: jednak silný tlak na integraci či asimilaci majoritní hostitelské společnosti na migrující, jednak reakci na kulturní šok a pud sebezáchovy romského etnika, které se mělo tendenci také uzavírat do sebe a chránit své hodnoty. Tuto skutečnost zmiňuje například (Navrátilová 2004, Nečas 1999, Sekyt In Šišková 1998 apod.).

Existují různé doklady o tom, že xenofobie a předsudky doprovázely migraci Romů od časných dob, zejména po příchodu na evropský kontinent. Zároveň existují i doklady o tom, že Romové často patřili mezi uznávané nebo alespoň tolerované příslušníky hostitelských společností (viz např. Hübschmannová In *Romové v České... 1999*, Davidová 1995 apod.).

Vědomí vlastní odlišnosti může člověk lépe porovnávat teprve ve chvíli, kdy se ocitne v prostředí cizí kultury. Proto například slovanští předkové Čechů nazývali národy na západě od svých hranic, které původně obývaly i území Čech, „Němci“, protože se nebyly schopny porozumět jazykem Slovanů, byly tedy Slované „odsouzeni k „němotě“. Stejně tak se pravděpodobně začali vymezovat i Romové. „Teprve po opuštění Indie mohly výrazné odlišnosti od okolního perského obyvatelstva vyvolat u členů „domských“ kast vědomí společného původu... „ (Nečas 1999, 13).

Existují doklady i o tom, že se o Romech zmiňuje perská literatura již v pátém století (viz např. Hübschmannová In *Romové v České... 1999*, Nečas 1999). Romské skupiny byly označovány již v 11. st. různými apelativy (názyvy, které si nedávali sami), například jako příslušníci náboženské sekty, která se věnovala věštění a kouzelnictví. Tyto vlastnosti přičklí obyvatelé Byzantské říše Romům – „Atsinganoi“ – „Cikán“. Tento stereotyp se převzal a putoval dále do Evropy. Angličtina zachovala další stereotyp, v podobě pojmu „Aegyptius – Gypsy“, který naznačuje, že Romové pocházejí z Egypta. „Ve Francii označovali romské migranty také jménem Bohémiens, když v nich viděli příchozí z Čech ... možná proto, že se migranti vykazovali ochrannými listy Zikmunda Lucemburského, římského císaře a pozdějšího českého krále.“ (Nečas 1999, 14). Dříve si tedy snad nikdo nedokázal představit, že Romové pocházejí z tak dalekých zemí, jejichž popis od Marca Pola či Bratra Oldřicha vyvolával velmi závažné konflikty v tehdejší evropské křesťanské společnosti.

V Čechách zase nazývali „Cikány“ všechny, kteří žili potulným způsobem. Těžko říci, zda se od tuláků dostal název k Romům nebo od kočovného života Romů k tulákům. Z toho, jak byli Romové označováni, ale také jak se sami označovali, lze velice názorně vidět uzavřenost obou protipólů, jak Romů, tak majoritních společností v průběhu romské migrace.

Zde někde začínají historické prožitky xenofobie Romů a historie transcivilizační migrace, i když, jak jsme již říkali, Romové často byli považováni také za součást hostitelské společnosti.

6.3 Jak dlouhou dobu se mohli migranti využít k tomu, aby se sžili se svým hostitelským prostředím?

Pro posouzení schopnosti integrace romského etnika a míry tolerance české společnosti je nutné zvážit, jak dlouhou dobu obě etnika měla na to, aby se sobě vzájemně otevřela a sžila. Přitom je třeba mít stále na paměti míru a hloubku interkulturních rozdílů mezi oběma etniky.

³² Podle (Horváthová 1998, 4) putovali Romové přes území dnešního Íránu, Arménie, Malé Asie, Balkánu a Evropy, severní Afriky, a Blízký východ. Podle (Sekyt In Šišková 1998, 69) dnes Romové migrují dále do Anglie, Austrálie, Japonska a dále.

6.3.1 Příchod do Evropy

Do Evropy Romové přišli pravděpodobně již v 11. století. Ve 14. století je písemně doloženo, že Romové přišli do Uher a v 15. na území ČR. Můžeme tedy říci, že pro vzájemné přijetí obou etnik se otevírá doba 500 let k tomu, aby si mohly porozumět. Majorita bezesporu vnímala způsob života Romů jako velmi specifický, o čemž svědčí i francouzský apelativ „Bohemians – Bohém“. Avšak právě existence apelativů (Horváthová 1998), které pojmenovávají Romy svědčí o tom, že mezi romským etnikem a majoritou existovaly silné komunikační bariéry.

V té době zastihli Romové naše české země v takové situaci, že byli sami považováni za kající, kteří putují, aby dostali odpuštění svých hříchů. K tomuto účelu jim byly vydávány ochranné listiny panovníků (Horváthová 1998, Nečas 1999).

Pomalu však začínali být Romové spojováni s nájezdy z východu (Bulhaři, Tataři...). V prostředí evropské kultury začíná mít velkou roli majetek a osobní vlastnictví, o čemž svědčí jak prameny lidové kultury, tak i naše dějiny, dokonce i dějiny náboženství v souvislosti s majetkovými spory husitů a reformace církve, protestantského hnutí později. Romské etnikum díky svému kulturnímu zázemí nebylo připraveno na takovou rychlou změnu základních životních hodnot. V původní vlasti v době odchodu nebylo zvykem dělit půdu na jednotlivé pozemky, mohli se pohybovat kdekoliv. V Evropě však situace byla zcela jiná.³³ Proto se romské etnikum dostávalo často do situace, kdy muselo vstupovat na pozemky jiných vlastníků, že si muselo brát z majetku, který jim v Evropě nepatřil. Byli zvyklí na to, že země a její plody patří všem, že jsou všude doma, že si je nemusejí kupovat. Ani v tomto období však nejsou známy stopy romského násilí vůči majoritě.

6.3.2 Postoj církve a xenofobie

Dokonce i církev, stejně jako panovníci, se od 15. a 16. století od svých „božích“, „poustevníků z Indie“ odvrátili a začali je pronásledovat, což dokazují nespočetné historické prameny. Zatímco se dnes často odvolávají určití jedinci na to, že Romové nemají jednoznačné požadavky a že nejsou jednotné etnikum, že se s nimi špatně vyjednává, někteří naši evropští předkové (např. zástupci církve, zástupci prostého lidu) považovali Romy za jednotnou skupiny spolu se všemi Cikány³⁴, žebračky, Židy a Araby při organizaci pogromů počínajících v 15. století. Zákonem byli Romové postaveni na jinou nižší úroveň než ostatní obyvatelé. Tehdy Čechům ani Evropě nejednotnost skupin nijak nepřekážela v jejich souhrnném označení „Cikáni“ a jejich pronásledování.

Tato situace trvá do poloviny 18. století. Dvě stě padesát let, příležitosti k integraci však přeci jen nebylo zcela promarněno, neboť někteří šlechtici z Moravy začínali povolovat a trpět přítomnost některých Romů, i přes různé zákazy a nátlaky na Romy a dokonce je ekonomicky využívali. Některé romské rody z Uher se začaly na dvorech moravských šlechticů usazovat již v 17. století. Obecně však platilo, že mohli být Romové beztrestně popravováni, v některých obdobích i ženy a děti. Situace se prudce změnila za Marie Terezie a později Josefa II., kdy Romové začali být usazováni a asimilováni (přejmenováni a usazeni na církevním území apod.).

6.3.3 První republika

Od roku 1927, kdy vyšel zákon o potulných cikánech č. 117, musel každý Rom po dovršení 14 let nosit cikánskou legitimaci. Vůdci romských skupin museli s sebou nosit kočovné listy, do nichž obce potvrzovaly souhlas s pobytem Romů na jejich území. Do některých center a obcí byl vstup Romů zakázán. Poměrně pozitivní skutečností však snad mohlo být to, že Romové, kteří dosud nebyli v Čechách a na Moravě usazeni, mohli dále, i když s určitými překážkami kočovat. Většina Romů na Moravě a pravděpodobně i na Slovensku (kromě Romů pocházejících z Uher a Rumunska, kteří na území ČR přišli v 19. století, mezi které patřili i Olašští Romové.) již byla usazena. Romové v Čechách a na severní Moravě stále hojně kočovali.

Přes všechny uvedené bariéry integrace je však skutečností, že „v předvečer druhé světové války postoupila integrace trvale usazených moravských Romů do velmi slibného stadia. Z rodin

³³ „Pokud jsem si vyšel ven s Romy a chtěli jsme si něco koupit, tak jsme si to pořídili všichni dohromady. Co měl jeden, o to se podělil s ostatními. V tom je zásadní rozdíl, že Romové se podělí o všechno. Vyplývá to z odlišného přístupu k materiálním věcem.“ (Horváth in *Romové v České ...* 1999, 321)

³⁴ Dosud není prokázáno zcela jednoznačně, zda se za Cikána neoznačovali opravdu všichni, kdo žili potulným způsobem života.

pocházeli také první středoškolští a vysokoškolští romští studenti, kteří se u nás objevují již od 30. let tohoto století.“ (Horváthová 1998, 23). (Hübschmannová In *Romové v České ...* 1999) stejně jako zdroje Židovského muzea v Praze svědčí o tom, že i mezi českými a slovenskými Romy existovalo mnoho osobností a rodin zcela integrovaných: železničáři, členové policejních sborů, vysokoškoláci apod. Otázkou zůstává, zda nebyly spíše asimilováni než integrováni, ale rozhodně však můžeme říci, že soužití Romů a Čechů nebylo ani zdaleka tak problematické jako v období druhé světové války a krátce po ní. Jak pokračuje Horváthová: „Bohužel, odsunem do koncentračních táborů a následnou likvidací v nich byla téměř celá populace moravských Romů vymazána, a tak i tento skvělý příklad integrace Romů zůstal jen pouhou historií.“ (Holomek In *Romové v České ...* 1999, 298) Šišková dodává: „Usazená skupina Romů, která zůstane na jednom místě po dobu cca více než tří generací, se začíná ve svém okolí velmi úspěšně integrovat. Rozumí svému okolí, začíná se vzdělávat. Tento proces opravdu u usazených moravských Romů začal. Mezi takové patří i prokurátor Holomek, otec současného Ing. Holomka a mnoho dalších.“

Jak bychom tedy zhodnotili dosavadní proces integrace romského etnika na území ČR? Skutečností zůstává, že od 15. století brání integraci spíše majorita, i když jistě také díky určité míře uzavřenosti romské komunity. Ta však nepodnikala žádné násilné akty k tomu, aby poškozovala českou společnost, bylo tomu právě naopak. Romové byli prostě postaveni mimo zákon, museli se spíše bránit, nežli by se mohli integrovat. Čas na integraci tedy byl vlastně zkrácen na 250 let. Teprve v tomto období začínala být šlechta i veřejnost Romům určitým způsobem intenzivněji otevřená. Zásahy M. Terezie samozřejmě mohli mít kromě represe za důsledek také nastolení určitého pořádku. Romantismus dovolil chápat romský kočovný způsob života, jako něco, co bylo v přímém rozporu s tehdejšími racionalismem spojeným se státní mocí a administrativou.

6.3.4 Holocaust a jeho následky

Jak se můžeme dočíst v různých pramenech, naprosto zásadním obratem v procesu přirozené historické integrace Romů na českém území byla druhá světová válka. Převážná většina dosud, přes všechny peripetie dějin, integrovaných Romů z Čech a Moravy byla v průběhu druhé světové války vyvražděna v koncentračních táborech či jinak. Co si je nutné pro účely našeho projektu uvědomit, je skutečnost, že do Československa začali proudit po druhé světové válce zcela noví romští obyvatelé, a to za velmi stísněných podmínek do zcela specifického společenského a sociálního prostředí.

Integrace (vzpomeňme na zmíněnou dobu tří generací potřebnou pro integraci) tedy ve skutečnosti mohla začít ve většině lokalitách zcela nanovo, neboť ze Slovenska Romové přijížděli po druhé světové válce často po dlouhém období života v lesích a v segregovaných osadách uprostřed bída a chudoby a některých projevů diskriminace úřední mocí. Za druhé světové války a tak špatné sociální situace, jejíž dopad vnímáme na Slovensku dodnes (viz např. Antalová 2002), tak jako každé jiné etnikum v tak tristní situaci i Romové začali pomalu ztrácet svou kulturní etnickou identitu. Procesu přirozené obnovy této etnické identity po neustálém tlaku na romskou tradici a romské hodnoty ze strany majoritní společnosti není divu, že se tato identita nejen začala vytrácet, ale na místo ní často nepřicházela žádná nová. Čas potřebný k integraci v ČR a tentokrát již i ochranu vlastní etnické identity se tedy opět zkracuje na léta 1945 – 2005, tedy 60 let. Povšimněme si, že se jedná o období dvou maximálně tří generací.

6.3.5 Období od roku 1945 do roku 1989

Do zmíněného procesu, ale zasáhla další, tentokrát z velké části nepřirozená a nucená migrace. Na území České republiky tedy začínají přicházet „noví Romové“ ze Slovenska. Zpočátku přicházejí dobrovolně za prací a vrací se většinou zpět ke svým rodinám. Reagovali tak rovněž na agitace vlády ČSR, protože ta potřebovala získat pracovníky do pohraničních průmyslových oblastí, které byly vysídleny, tedy severní Čechy, severní Morava apod. Do stejných míst byli později zvaní Kubánci, Vietnamci apod. jako pracovní síly. Později však toto přesídlování, oficiálně z důvodů dosud velmi vážné sociální situace v obcích (hygiena, epidemie, zdraví, chudoba, kriminalita apod.) Zákonem o „Rozptylu cikánského obyvatelstva“ z pol.60.let. se měla vyřešit otázka sociální - z bída osad do bohatých a prázdných míst v bývalých Sudetech. Romů na Slovensku po druhé světové válce, bylo prováděno násilím. A navíc již se nemohli Romové v rámci Československa přemísťovat, museli se natrvalo usadit, často v místech daleko od svých rodin (rodina je tradiční hodnotou Romů), v místech průmyslových regionů, které jim byly zcela cizí a ve kterých nebyli zvyklí a nedokázali žít. Tím se samozřejmě zvyšoval sociální propad a vykořenění romské jinak silné, pozitivní a mírumilovné etnické identity a tradice.

Navíc komunistická vláda v druhé polovině 20. století jeví tendence o úplnou asimilaci, neboť Romy nutí, aby se učili česky, aby chodili do práce (povinná zaměstnanost). Romové byli dále rozptylováni.

Od sedmdesátých let byla politika asimilace nahrazena snahami o integraci, avšak rovněž o integraci, která nereagovala na potřeby Romů samotných. Společnost se příliš ve svém přístupu a „pojmenovávání zvenčí“ nezměnila. Romové dostávali přednostně byty, získávali zvýšené sociální dávky. Stala se tak skutečnost, že etnicky vykořeněné, nově příchozí etnikum bylo donuceno opustit často své rodiny, změnit ze dne na den svůj způsob života a za pár let v takových podmínkách dostalo od státu sociální dávky. Sami respondenti výzkumu AMČR uváděli, že „jsou Romové naučení, že se stát postará.“

6.3.6 Čas k integraci se tedy zkrátil na období 1989 – 2005 **tedy období maximálně dvou generací.**

Připomeňme pro větší názornost tradiční hodnoty romského etnika, které jsme vyjmenovali již dříve:

- bohatá ústní lidová slovesnost (Pavelčíková 2004)
- dnešní Romové často slaví křesťanské svátky (Sekyt In Šišková 2001)
- prvky animismu a totemismu (Sekyt In Šišková 1998, Horváthová 1998)
- kult předků (Sekyt In Šišková 2001, Hájková In Šišková 2001, Horváthová 1998)
- rodina (Sekyt In Šišková 2001, Hájková In Šišková 2001, Horváthová 1998)
- kolektivní hodnoty (Navrátil 2003)
- široká rodina (Davidová 2005)

Zákonnými akty a asimilační politikou byly narušeny základní výše uvedené tradiční hodnoty jako je úcta a sounáležitost rodin, ale i sociální a výchovná kontrola staršími a zkušenými. Navíc bylo znemožněno udržování dalších typických charakteristik romského etnika: volný pohyb, provozování tradičních řemesel, potlačovala se i romština a intra-kastovní kolektivismus byl narušen pomícháním romských obyvatel z různých kast dohromady, obyvatelé zvyklé na vesnický a přírodní způsob života museli najednou bydlet ve městech a průmyslových centrech bez svých rodin. Toto období zásadně narušilo tradiční etnickou kulturu Romů.

6.3.7 Zveřejnění a zviditelnění problematiky

Po roce 1989 se společenská informovanost začíná opět otevírat, a proto najednou vychází najevo stav a sociální situace romského etnika. Je naprosto přirozené, že se dříve odloučené široké rodiny (jak vnímají své rodiny tradičně Romové) začaly zase spojovat. Opět i po roce 1993 existuje silný proud migrace Romů ze Slovenska do ČR. Sociální podmínky Romů na Slovensku jsou dodnes velice kritické. I respondenti výzkumu AMČR zmínili, že „Romové přišli ze Slovenska a nemají zkušenosti, neumí zde bydlet.“

Ze všech uvedených informací vyplývá podle našeho názoru zcela jednoznačný fakt, že integrace Romů v České republice v praxi až na výjimky začíná vlastně neustále znovu, neboť na ni při troše dobré vůle zbyl čas pouhých dvou generací. Znovu a znovu začíná celý proces spolu s příchodem nových migrantů ze Slovenska. Zároveň od 80. let 20. století probíhají snahy o záchranu etnické identity a o hledání její nové podoby. Vzniká romistika, vznikají romská sdružení, projekty na ochranu Romů apod. V očích veřejnosti a mnohdy i expertů však přirozeně vzniká dojem, že Romové na svou integraci měli celých 500 let, tedy již od 15. st. Veřejnost a další často také zapomínají na to, že integraci dlouhou dobu bránili také jejich předkové.

6.3.8 Umocnění tlaku sociálním prostředím destinace

Neopominutelným faktem ze současnosti, který je nezbytné dodat pro dotvoření rámce česko-romské problematiky je rovněž skutečnost, že díky poválečné migraci Romů do průmyslových oblastí, nebyly na tyto skupiny kladeny nároky na vyšší vzdělání, neboť ho k výkonu hornických a dalších dělnických profesí vůbec nepotřebovali.

Co ale více, tyto regiony samy o sobě jsou jednak tradiční regiony, kde daleko déle přetrvávali kočovní Romové (Čechy, severní Morava), jsou to regiony průmyslové a tradičně také regiony

s nejhroší sociální situací v ČR, což dokazují téměř všechny dostupné statistiky. Severní Čechy a severní Morava jsou typické vysokou mírou nezaměstnanosti, horším zdravotním stavem obyvatelstva, mladší věkovou strukturou populace, vyšší rasovou trestnou činností apod.

Romové se tedy z již tak dosti tristní etnické i sociální situace dostali do podmínek, které ani v měřítku České republiky nejsou zcela optimální pro rozvoj již tak poškozené a vykořeněné kultury. Za Roma je často považován i ten, kdo žije s Romy a je ve stejné sociální situaci, tím se závažnost a šíře „romských problémů“ zdá být ještě větší. Obyvatelstvo sociálně slabších regionů je výrazně citlivější na vymezování menšinových skupin ve společnosti a objevují se zde tendence xenofobie a rasismu, pojetí menšin jako příčin problémů. Tyto skutečnosti potvrzují například zkušenosti z průběhu druhé světové války, kdy se proti Židům a Romům obracelo nakonec i domácí obyvatelstvo ČR, Litvy, Polska a dalších států poškozených a anektovaných fašistickým Německem. V současných okresech ČR, bývalých průmyslových regionech, které jsou obecně hodnoceny jako okresy s nižší sociální úrovní, zároveň existuje vyšší počet rasově motivovaných trestných činů a zároveň zde pobývá větší procento příslušníků romské národnosti. Statistiky trestné činnosti jednotlivých krajů dokazují, že je v těchto regionech zároveň vyšší kriminalita.³⁵ Je nutné, abychom si položili otázky: „Hodnotíme-li sociální vyloučení vybraných skupin, a říkáme-li těmto skupinám Romové, neskrýváme tím podvědomě fakt, že do této skupiny patří také Češi, kteří v daných regionech s Romy žijí? Víme, jak se liší život některých Čechů v těchto regionech od života Romů?“

6.4 Etapy romské integrace v prostředí ČR

Velice stručně a na základě uvedených skutečností se nyní pokusíme vyjmenovat základní etapy „dějin integrace Romů na území ČR“, včetně jejich interakce s tradicí Indie. Jednotlivé etapy jsou samozřejmě jen zhruba vymezeny, protože sociální jevy není možné ohraničit jedním datem. Ve skutečnosti se etapy takového vývoje překrývaly.

- 1) **do období kolem 1. tisíciletí n.l.**- relativní **monokulturalita** (vzhledem k neindickým kulturám): život v tradičním prostředí východních civilizací v Indii
- 2) **kolem 1. tisíciletí n.l. – 15. st. mírová migrace / akulturace a ochrana identity** (směrem na západ): neustálé mírové částečné přizpůsobování se a naopak uzavírání se
- 3) **15. – 18. st. – první období segregace**: postavení Romů mimo zákon
- 4) **17. – 20.st. – první období pozvolné integrace**: doprovázené projevy xenofobie a rasismu
- 5) **1.1/2 20.st – genocida a segregace**: na území Čech, genocida či totální segregace na území Slovenska, počátek tlaku ke kulturnímu vykořenění
- 6) **2. 1/2 20.st. – silný tlak asimilace a neustálá nová migrace směrem do ČR**: tlak na kulturní vykořenění
- 7) **od 80. let 20. st. - dodnes – druhé období integrace** se stálým nebezpečím ghettizace a sociálního vyloučení Romů

6.5 Národnost, nebo sociální vyloučení?

Na striktní otázku: „Může za současný stav česko-romské problematiky etnicita, nebo vyloučení, tedy jiným způsobem řečeno Romové, nebo majorita?“, podle nás není adekvátní odpověď typu to či to, ten či onen. Sociální realita je daleko provázanější, než abychom mohli jmenovat jen jednu příčinu česko-romských problémů. Etnicita a sociální a mocenský status daného menšinového etnika jsou velmi úzce svázané, a to zejména v rámci většinové společnosti, která se zatím sama vnímá více méně jako monokulturní, tedy i společnosti české. „Česká společnost je tedy nejen vysoce národnostně jednotná, ale působí silně na asimilaci a přechod k české národnosti i pro ty, kteří se narodili jako potomci rodičů jiné národnosti než české.“ (Prudký 2004 II, 21) Etnicita je z mnoha různých definic dána nejen znaky jako jsou jazyk a subjektivní či aktivní příslušnost, ale také například společná historická zkušenost, pocit sounáležitosti, pocit bezpečí uvnitř komunity, což jsou faktory ovlivňující sociální situaci jedinců dané skupiny, resp. národnosti apod.³⁶

³⁵ Viz například zdroje Ministerstva spravedlnosti ČR: Trestná činnost podle krajů v členění podle počtu stíhaných známých pachatelů a způsobu vyřízení věci v přípravném zařízení.

³⁶ Blíže o vnímání a výhodách či důsledcích příslušnosti k etnické identitě viz např. (Vlachová In Sociologický časopis. Volume 40 (2004): 4. s. 412 – 560, nebo Gabalová 2005)

Romsko-české vztahy jsou samozřejmě poznamenány také historicky daným vztahem menšiny a většiny se vším, co z toho pro ně vyplývá: soutěživost, konflikt, obrana a útlak apod. Z jakého důvodu jsou doprovázeny i historické a současné vztahy Čechů a Romů různými konflikty, předsudky a unáhlenými soudy, vzájemnou neznalostí? Jak v průběhu historického vývoje, tak v současné době, se romsko-české vztahy nevyvíjejí jen historicky, ale také v životě každého jednotlivce, který se jich účastní. Neboť každý jednou potká Čecha resp. Roma poprvé, každý zúčastněný tedy narazí na různé interkulturní rozdíly, na rozdíly ve vzájemné prožití historie a na rozdíly svého postavení (minority, majorita).

7 Faktor 3 - Proces vytváření klimatu vzájemných interskupinových vztahů

Mezi příslušníky různých národností vznikají určité specifické vztahy. Sociální psychologie³⁷ zkoumá na těchto vztazích především to, jaké mechanismy poznávání a působení jedinců navzájem v rámci interkulturních vztahů vznikají. Sociologické teorie socializace (resp. teorie výchovy) může zkoumat, jakými procesy se řídil vývoj jedinců v různých kulturách, jak se od sebe liší, co mají společného a co nikoli. Teorie konfliktu zase na těchto vztazích zkoumá různé úrovně a principy řešení vzájemných konfliktů. Mezinárodní management zase získává efektivní poznatky, které mohou využít manažeři či obchodníci při mezinárodních obchodních jednání. Pro naše účely si budeme všimnout také toho, jak se mohou interkulturní vztahy mezi příslušníky minority a majority lišit podle toho, jak se navzájem aktéři znají.³⁸ Tyto vztahy jsou navíc typické ve chvíli skutečného střetávání se a komunikace. Nemusí nutně vznikat, pokud příslušníci obou kultur žijí od sebe odděleni. Zažívají je příslušníci minorit a majority žijící ve společném státu. Studium interkulturních vztahů je dnes součástí tradičních vědních disciplín.³⁹

První hladinou vztahů příslušníků různých kultur je **subjektivní ignorace objektivních existujících rozdílů**⁴⁰ mezi příslušníky různých etnik. Tato hladina je dána často tím, že nepoznáme kulturní odlišnost druhého jedince na první pohled a začneme se k němu chovat jako k příslušníkovi vlastní kultury. Rovněž si nemusíme uvědomit, že to, co je pro nás naprostou samozřejmostí, může pro příslušníka jiné kultury být směšné, nebo naopak daleko závažnější, zvláštní, neslušné apod. Tento fakt i vztah však může mít za následek mnoho úsměvných situací stejně jako nedorozumění a konflikty.

Další hladinu vzájemných vztahů můžeme nazvat hladinou **xenofobie**⁴¹, a to se všemi jejími různorodými projevy. Jedinci **si jsou již vědomi svých rozdílů, na které reagují strachem či útlakem**. Tyto rozdíly si však nedovedou vysvětlit jinak, než jako vlastní ohrožení. To platí i pro případ, že „cizinec“ nechce nic špatného „našinci“ udělat. Je velmi důležité říci, že xenofobie je základní a přirozenou lidskou reakcí na každý nový podnět, který je na první pohled nepříjemný, neznámý. Xenofobie jako základní pud, který může plnit i ochrannou funkci, má však ještě daleko k **rasismu**⁴², který vzniká, pokud se z xenofobie stane vědomě uskutečňované chování poškozující příslušníky jiných etnik, systematicky či hromadně je poškozující.

³⁷ Například (Výrost 1997, Řezáč 1998, Nakonečný 2000)

³⁸ Jiné dělení vztahů můžeme určovat podle podob soužití většiny a menšiny z hlediska míry otevřenosti k druhým jako uvádí např. (Prudký 2004 II, 10), který vyjmenovává následující podoby vztahů: segregace, akomodace, akulturace, asimilace, amalgamace. Jsou dány zejména ochotou k vzájemnému vztahu a mírou vzájemného přijetí. Toto členění odráží trochu jiný aspekt než členění našeho týmu, které odráží spíše určitou kvalitu empatického poznání a jeho důsledek pro vzájemný vztah. Toto členění je samozřejmě opět typologickou konstrukcí, neboť ve společenské realitě většinou existuje několik úrovní vztahů najednou, dokonce i jedinec může v různých situacích projevovat různé hladiny vztahu.

³⁹ Viz například (Průcha 2001, Průcha 2004, Kocourková 2003)

⁴⁰ Účastníci mezinárodní konference ve Vídni (*Dimension of integration ...* 2005) stejně jako respondenti výzkumu (*Analýza postavení cizinců ...* 2004) shodně uváděli následující situaci: Když před úředníka předstoupí klient se světlou pletí, úředník často automaticky očekává, že daný člověk bude znát alespoň základní informace o tom, na co se má zeptat, co žádá, že bude mít alespoň základní znalosti místního práva, předpokládá, že bude cizinec mít alespoň takové znalosti jako úředník sám. Ve skutečnosti však tomu často tak není. Člověk přijíždějící z cizí země si nemusel mít dosud příležitost žádnou podobnou informaci přečíst, ani přeložit. Úředník potom může mít tendenci podceňovat cizince proto, že nezná konkrétní informace o České republice. Nemusí si tak uvědomit, že kdyby on sám přijel do cizí země, choval by se stejně a měl by stejné nedostatky v praktických dovednostech i vědomostech. Právní systém České republiky jako zdejší zvyky a hodnoty nejsou internacionální. V daleko větších zemích světa a lidnatějších krajinách žijí lidé, které často mají zcela jiné zkušenosti, jsou zcela jinak vychováni, mají jiné zákony. Z takového vztahu vznikají konflikty a nepříjemné situace.

⁴¹ Kromě sociálních věd přispěla k výzkumu xenofobie také etologie a sociální biologie viz např. (Janata 1999). O xenofobii např. (Šišková 1998, 10-32, České hodnoty ... 2001)

⁴² O -rasismu například (Jelloun 2004).

Na zmíněné dvě hladiny xenofobie a rasismu svým způsobem reaguje **humanismus a ochrana lidských práv. Při tomto vztahu jedinci uznávají navzájem v obecné rovině svou odlišnost a jedni chrání druhé** před rasismem a xenofobií. To, že chrání svá základní lidská práva nemusí znamenat, že jsou si plně vědomi kulturních rozdílů, které při interkulturní interakci vznikají. Tento přístup se rovněž může projevit tím, že brání urputně lidská práva i tam, kde by bylo spíše třeba aktuálně a efektivně řešit konkrétní technickou či lidskou situaci.⁴³

Další hladinu interetnických vztahů můžeme nazvat **neúmyslná diskriminace**. Ta se projevuje zejména tím, že jsou si **aktéři interkulturního vztahu vědomi svých kulturních rozdílů, snaží se navzájem konkrétně pomoci, ale nedokáží efektivně reagovat na své potřeby**, nepoznají je dosud dostatečně empaticky. To platí i pro jednání s dobrým úmyslem.⁴⁴ Tolikrát se setkáváme s obrannými výroky příslušníků majority: „já za to nemůžu, já mu chci pomoci a on na mě ještě křičí!“ I pomoc dobře míněná, leč špatně provedená může druhému uškodit.

Další hladinu interkulturních vztahů můžeme pojmenovat jako **otevřenost k integraci**. Příslušníci jedné skupiny v takovém případě mohou být **myšlenkově zcela otevření k podpoře integrace jedinců jiných kultur**, ale stále to nemusí znamenat, že s nimi dokáží efektivně komunikovat, že se ptají také jich, zda a jak se integrovat chtějí. **Inklusi** si z našeho úhlu pohledu můžeme definovat jako vědomí, že se příslušníci jiných kultur mohou **aktivně zapojit** do dění většinové společnosti. To však stále nemusí znamenat, že aktivní zapojení těchto příslušníků bude efektivní nebo opěťované.⁴⁵

Poslední hladinou, na kterou chceme upozornit, je hladina **vzájemné otevřené a rovnocenné efektivní komunikace**, která **umožňuje empatické poznání potřeb těch druhých a jejich efektivní realizaci**. Teprve na této hladině dokáží příslušníci různých kultur mezi sebou jednat, dokáží **adekvátně reagovat** na své potřeby a na potřeby těch druhých.⁴⁶

Položme si otázku, zda jsou námi uvedené hladiny interkulturních vztahů něčím společným podmíněné. Co způsobí, že se vztah na hladině ignorace promění na vztah efektivní komunikace? Je to snad doba, po kterou žijí příslušníci různých kultur pohromadě? Je to snad doba, po kterou se snažíme ty druhé poznat? Domníváme se, že nikoli. I po třiceti letech existují lidé, kteří vyrůstají mezi Romy v jedné obci a stále k nim chovají pocity xenofobie. I deset let mohou Romové žít v jedné obci s Čechy a stále k nim mohou cítit pocity xenofobie.

Klíčem k mobilitě vztahu od jedné hladině ke druhé je podle našeho názoru **efektivní empatické poznání**⁴⁷, které umožňuje adekvátně reagovat na objektivní charakter poznávaného jedince ve srovnání s charakterem poznávajícího. To, že někoho efektivně poznáme a dokážeme na něj adekvátně reagovat však ještě neznamená, že s ním musíme být za jedno. Tolerance neznamená slepý souhlas.⁴⁸

⁴³ Kampaň proti rasismu může samozřejmě vyvolávat rovněž zcela opačný účinek, než je tolerantní společnost. Často můžeme slyšet: „Já nejsem rasista, ale Romy nemám rád.“ Jestliže označíme každý projev přirozené xenofobie za rasismus, vystavujeme se riziku, že lidé budou odmítat nejen sebekritiku jako kritiku rasistů, ale i jakoukoli kritiku jejich xenofobního chování a diskriminace, a tak ho nebudou nijak omezovat ani měnit.

⁴⁴ Např.: I když pro romského žáka mohu chtít co nejlepší vzdělání, vyžadují od něj stejné základní znalosti, jako od žáka českého, čímž znemožňují jeho efektivní edukaci založenou na přístupu zdůrazňujícím skutečnost, že je za pozitivní výsledek žáka považován jeho individuální relativní pokrok, nikoli jeho absolutní úroveň srovnávaná s ostatními žáky. Jestliže začínám někoho vzdělávat a nasadím svůj výklad na jinou úroveň, žák nestačí zareagovat. Tím, že nepoznám dostatečně dobře zázemí žáka, mohu ho nevědomě poškozovat. Respondenti výzkumu AMČR například zmiňovali: „Paní učitelka vynadá dítěti, že nepřišlo do školy. Dítě však nepřišlo do školy proto, že ho tam rodič nepustil. Paní učitelka se zlobila i na rodiče. Rodiče však dítě do školy nepustili proto, že se styděli za nedostatek financí k zaplacení školy v přírodě, které se mělo dítě zúčastnit.“ Poškozeno bylo romské dítě, přitom motivy jednání rodičů klidně můžeme považovat za velmi lidské. Styděli se za to, že nemají na zaplacení školy v přírodě pro své dítě. Známým příkladem je hodnocení inteligence romských dětí při zápisu na základě jejich špatné úrovně českého jazyka, který se však do té doby neměli kde učit. To je jeden z mnoha důvodů, proč byli zařazováni romské děti do zvláštních škol, nikoli do škol speciálních či přípravných.

⁴⁵ Velká část respondentů výzkumu AMČR, a to jak těch, kteří se přihlásili k české, tak těch, kteří se přihlásili k romské národnosti, uváděla: „Romové sami dostatečně nereagují na to, co jim společnost nabízí.“ Nemůže být jedním z důvodů takového přístupu právě neefektivita a nepřijatelnost ať již názorová či faktická nabízených řešení?

⁴⁶ Efektivní komunikaci jako nástroj řešení různých problémů se využívá v nejrůznějších oblastech: mediace, facilitace, vyjednávání, smlouvání, advokacie. Proč je tedy nevyužit i při interkulturním styku.

⁴⁷ Blíže o pojmu empatie např. Buda, B.: Empatia (Psychológia vcítania a vžitia sa do druhého.)

⁴⁸ Na této hladině vztahu mohou rozpoznat například fakt, že: „Rom, který křičí, může tak vyjadřovat svou aktivní účast na řešení problému. Dodává tak situaci vážnost. Úředník, který se chová distinktivně, může Roma podráždit svou arogancí a ignorací v očích Roma. Čech se nemusí snažit křičet, Rom se nemusí snažit šeptat, ale měli by vzájemně pochopit své jednání.“ (z anonymního zdroje)

Teprve, když jsme si vědomi odlišných pocitů a hodnot, vzhledu toho druhého, můžeme z něho dostat strach (přechod od vztahu ignorace ke vztahu xenofobie), teprve, když si uvědomíme, že každý člověk považuje právo na svůj vlastní život za základní právo, mohu ho chránit (přechod od vztahu xenofobie ke vztahu ochránce a ochraňovaný lidskými právy), teprve když zjistíme, že se druhý člověk může chtít integrovat jiným způsobem a s jinými konkrétními cíli, než jsme si mysleli, můžeme s ním vytvářet novou hladinu společenských interkulturních vztahů (přechod od vztahu inkluze ke vztahu efektivní rovnocenné komunikace).

Je zřejmé, že v určité společnosti mohou mezi různými jedinci vznikat individuálně různé hladiny interkulturních vztahů, které budou záviset na vzdělání a zkušenostech daných jedinců, na společenské situaci a mnoha dalších faktorech.

Teprve, když zjistíme, že se každý opravdu může chovat jinak v konkrétních situacích, a přitom se jeho jednání může zakládat na stejných lidských potřebách nebo že stejné projevy chování mohou vypovídat o různých potřebách jedince, můžeme s ním efektivně komunikovat. Když nepovažujeme rozdíly mezi lidmi za větší problém než je jejich lidské právo na život, jsme připraveni dát prostor druhým.

Podle slov Šiškové Češi velmi často deklarují svůj postoj k druhým bipolárně (tradičním vidění světa jako střetu Dobra a Zla). „Buď jsem s ním, nebo proti němu.“, říká se. Některé nástroje (Bogardusova škála) a situace nás však mohou přivést k zamyšlení nad tím, že v určitých situacích nemusíme být s druhým nepřítelem, když nás nijak neohrožuje, jen proto, že ho nemáme rádi.

Jednotlivé hladiny, které jsme si vyjmenovali, jsou vlastně hladinami efektivity komunikace a jejich důsledků. Jsou hladinami přístupu k druhým. Vůbec nic nevyovídají o tom, zda je člověk na této hladině vztahu dobrý či špatný, neboť i empatický člověk své schopnosti může zneužít v neprospěch těch druhých, nebo rodinný lidumil může nenávidět sousedy jiné barvy pleti. Každá hladina ve směru od ignorace rozdílů k efektivní komunikaci však vytváří nový prostor pro širší a intenzivnější vzájemný vztah. Z tohoto hlediska se budeme dívat i na česko-romskou problematiku a na česko-romské vztahy v ČR.

V neposlední řadě je nutné zdůraznit, že tyto hladiny vztahů jsou oboustranné. Určitý vztah zaujímají příslušníci kultur ať menšiny či většiny navzájem.

S uvedenými hladinami míry vzájemného poznání do jisté míry korespondují i fáze integrace Romů v ČR. Jeden z respondentů AMČR uvedl: „Dříve se vypisovaly integrační projekty podporující rozvoj romské kultury a tradic, to však zdaleka nestačí. Projekty zaměřené na komunitu jako na celek zase narážely na intra-skupinové bariéry komunity. Jednotlivé rody viděly v projektech příležitost pro sebe a nevnímaly projekty jako příležitost pro celou komunitu.“ Připomeňme, že je romská identita možná více než příslušností k romské národnosti určena pocitem „romství“. Respondent pokračoval: „Doposud většina projektů zaměstnávání a integrace Romů nebyla úspěšná.“ Domníváme se, že se přístup k integraci české a romské národnosti určitým způsobem vyvíjí. Od snahy o asimilaci a přehlížení rozdílů, přes projekty kampaní proti rasismu, projekty podporující kulturní a sportovní dobročinné aktivity, až po projekty integrace prostřednictvím vzdělávání, krajské koordinace, terénní sociální práce. Efekt těchto projektů však stále není tak patrný, příkladů dobré praxe je stále málo. Jaké jsou příčiny takového stavu?

Na jaké hladině se vztahy vytvářejí, na jaké hladině se řeší každodenní situace? Je česko-romské soužití opravdu tak vyhocené, jak se může na první pohled zdát?

8 O kom je vlastně řeč?

Jestli jsou charakteristiky etnického příslušenství a sociálního vyloučení, stejně jako hladina vzájemných vztahů tak úzce provázány, nabízí se otázka, zda jsme opravdu schopni rozeznat Roma od Čecha. Vždyť žádná spolehlivější data o počtu romských obyvatel v konkrétním regionu neznáme. Všechny odhady jsou pouze odhady sestavované několika experty či úředníky. Když tedy veřejnost, či

obecní zastupitelství hovoří o romské ulici, či romské lokalitě, znamená to opravdu, že tam žijí sami Romové? Neměla by se spíše tato lokalita jmenovat lokalita sociálně slabších (Čechů i Romů)?

Kdo zjišťoval, zda se v dané lokalitě obyvatelé hlásí k jaké národnosti? Kdo zjišťoval, zda skutečně projevují typické tradiční rysy romské národnosti? Kdo si všímá Romů mimo tyto „sociální“ lokality, či ghetta? Kdo prozkoumal, zda se jedná o Romy, kteří ztratili svou kulturní identitu, nebo o Čechy žijící podobným způsobem života.

Při posuzování situace v konkrétním regionu tedy existuje několik rizik zkreslování skutečnosti:

1) Za Romy označujeme všechny sociálně slabší občany. Potom je velmi těžké připravit efektivní program pro podporu romské identity, protože zjišťujeme, že někteří sociálně slabší nemají o takové programy zájem, neboť se nemusí cítit jako Romové.

2) Všímáme si jen sociálně slabších regionů a zapomínáme na to, že se podpora romské identity může odrážet od jiných skupin Romů, než jen od těch sociálně slabých.

Jak můžeme připravit kvalitní program integrace či inkluze, když není v regionu jasno, kdo může tuto integraci podpořit, kdo může jednat jako zástupce Romů a kdo potřebuje spíše sociální podporu? Programy se potom tváří jako programy na podporu Romů, ale jsou to de - facto programy sociální podpory. Programy podpory kulturní identity zase často máme tendenci hodnotit z hlediska jejich dopadu na zlepšení sociální situace v obci. Teprve až budeme mít jasno, co vlastně danými programy chceme dosáhnout a jaké jsou cílové skupiny (kdy Romové a příznivci jejich tradiční kultury a kdy sociálně slabí), můžeme hodnotit efekt těchto programů. Obecně je evaluace podobných programů v ČR na velmi nízké úrovni.

Nelze nazývat integračními programy takové, které se zaměřují pouze na organizaci uměleckých akcí. Ty samy sobě nemohou vyřešit sociální tenze a negativní vzájemné vztahy.

Dokážeme tedy vůbec v praxi odlišit konkrétní skupiny a přiřadit jim konkrétní efektivní adekvátní pomoc či nabídku spolupráce?

9 Závěry a doporučení

Existence tří faktorů a škály příslušných důsledků jejich působení

Pokud analyzujeme romsko-české soužití v konkrétních podmínkách, ať je to již na úrovni obce, či na jiné regionální úrovni, je vždy třeba mít na paměti, že jeho současný stav může být celou škálou důsledků působení různých faktorů. Analýza je tak vlastně detektivní činností, která objevuje a zvažuje:

- míru, do jaké je situace ovlivněna tradičními interkulturními rozdíly a bariérami mezi Čechy a Romy
- a do jaké míry faktorem sociálního vyloučení a ztrátou kulturní identity posuzovaného společenství,
- do jaké míry vzájemnou otevřeností či uzavřeností Čechů a Romů.

9.1

Rámec česko-romské problematiky a současná situace je výrazně ovlivněn popsanou historickou vzájemnou zkušeností Romů a Čechů na území České kotliny.

9.2

Ačkoli se to na první pohled nezdá a ačkoli je stále zdůrazňována tradice romského osídlení na území České republiky, podmínky pro otevřenou současnou integraci Romů, tak etnický a kulturně rozdílného etnika, se vytvořily teprve v období posledních dvou generací. K integraci Romů před druhou světovou válkou bylo prý potřeba období generací tří. Na rozdíl od integrace Romů před druhou světovou válkou, která více méně začala již probíhat, byla integrace po druhé světové válce zásadně ohrožena a přerušena genocidou fašistů a asimilačními tendencemi a jistou glorifikací dělnické třídy (demotivace touhy po vzdělání) komunistické vlády do roku 1989. I v současné době do ČR stále přicházejí noví Romové ze Slovenska, čímž se požadavky na integraci „od počátku“ stále stávají aktuálními.

9.3

Rozdíly mezi romským a českým etnikem jsou velice podstatné, dodnes v jiných oblastech světa u jiných národností nepřekonatelné. Role českého a romského etnika při vytváření vzájemných vztahů byla z obou stran doprovázena uzavřeností, která až do 20. století chránila obě etnika před ztrátou své identity, zároveň je však nutné dodat, že evropští a čeští předkové do tohoto vztahu na rozdíl od předků romských často vkládali z pozice většiny a moci často velmi kruté a systematické rasové prostředky a bariéry. I tak však, přes všechny interkulturní i politické a systematické bariéry ze strany majority a neustálou obrannou a uzavřenou pozici romské minority, integrace Romů začala pomalu probíhat a částečně i proběhla. Období „první integrace“ probíhalo více než 400 let. Období „druhé integrace“ po druhé světové válce probíhá teprve období jedné generace, maximálně dvou.

9.4

V průběhu téměř celé historie česko-romských vztahů existuje na tuto menšinu silný tlak na potlačení kulturní identity Romů. V průběhu druhé světové války bylo ohroženo právo Romů na život či na důstojný život. V průběhu asimilace po druhé světové válce právo na zachování kulturní identity, umocněné sociální situací ve specifických průmyslových oblastech ČR. Nebezpečí hygienická, sociálně patologická, demotivační atd., stejně jako ghettizace se všemi důsledky (jakou může být i ztráta lidské identity), hrozí v některých regionech velmi vážně dodnes.

9.5

Romské etnikum žijící na hranici dvou odlišných civilizací, žijící mnohdy v takových sociálních podmínkách a vystavených takovému tlaku na ztrátu kulturní identity, můžeme považovat za úspěšně bránící svou vlastní identitu téměř již jen proto, že udrželo alespoň částečně sounáležitost v některých ohledech.

9.6

Jak vyplývá z výše uvedeného rámce míra integrace Romů v České republice v různých regionech bude výrazně ovlivněna následujícími faktory:

- míra tradiční „východní“ (a „jižní“) identity (např. někteří Olašští Romové, slovenští Romové atd.)
- míra tradiční „přírodní“ identity (např. slovenští Romové přicházející z osad)
- úroveň znalostí aktérů česko-romských vztahů o sobě navzájem a o rámci česko-romských vztahů, dovednosti efektivní interkulturní komunikace
- míra uzavřenosti romského etnika a jejího obranného postoje vůči majoritě
- míra uzavřenosti a xenofobie majoritní společnosti, míra institucionálních a právních a mocenských bariér v dané lokalitě (ochota majoritních subjektů naplňovat obecné znění zákona)
- sociální situace v regionu (horší sociální podmínky v průmyslových regionech často vyvolávají i agresivnější reakce a postoje k menšinám)
- míra vykořenění romské identity a sociální patologie v rámci komunity (výrazná kriminalita v některých regionech)
- míra sociálního vyloučení některých skupin (zdravotní stav, chudoba, bydlení, kriminalita, vzdělání atd.) přičemž někde jsou slabou sociální situací charakterizováni i příslušníci majority, kteří problematiku řeší, takže těžko mohou sami nalézt řešení jak pro sebe, tak pro romskou komunitu
- výše dostupných finančních prostředků pro řešení dané problematiky stanovená státem, krajem, obcí apod.

- míra narušení tradiční romské rodové pospolitosti v případě nevykořeněné identity / boje a soutěživost mezi rody/

- míra neustálého příchodu nových romských migrantů – cizinců, ze Slovenska
- doba trvání a počet generací, které mají trvalý pobyt na daném území a snah o integraci
- početní zastoupení Romů v obci a jejich občanská angažovanost
- charakter vzájemných vztahů v historii v daném regionu

9.7

Část dotazovaných expertů výzkumu AMČR, kteří odpověděli na příslušné otázky, odlišila charakteristiky etnika a charakteristik sociálního vyloučení, i když spíše rétorikou vzájemných vztahů a reakcí (impulsivní, soudržní, uzavření, arogantní, netolerantní), než popisem konkrétních praktických interkulturních rozdílů (s jiným vnímáním času, hovoří romštinou, zakládají si na své rodině).

9.8

Současný stav česko-romské problematiky je dán začarovaným kruhem faktorů etnických a civilizačních rozdílů, historií česko-romských vztahů a současné sociální situace Romů, stejně jako hladinou vzájemných vztahů mezi Čechy a Romy, které tu přes veškeré historické období stále jsou přítomny (česká netolerance a romská uzavřenost – obava z majority, negativní zkušenosti z minulosti a potřeba využít majoritu. Z tohoto začarovaného kruhu se lze dostávat pouze činy, které ho přeruší. Vlastním úsilím, dobrou vůlí a vírou v pozitivní efekt. A možná i předáním odborných informací, dovedností a popsáním možných alternativních nástrojů pro efektivní soužití.

10 Literatura

10.1 Publikace a další literatura

- Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření. Socioklub, Praha 2003. 473 s.
- Antalová, I.: Chaos totalos, správa z geta. G plus G, Praha 2002.
- Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1993.
- Baar, V.: Národy na prahu 21. století – Emancipace, nebo nacionalismus?. Tilia, Ostrava 2002. 415 s.
- Balvín, J. (a kol.): Romové a jejich učitelé. Hnutí R, Ústí n. Labem 1999. 143 s.
- Balvín, J. (a kol.): Romové a obec. Hnutí R, Ústí n. Labem 2001. 175 s.
- Banks, M.: Ethnicity: anthropological constructions. Routledge, London and New York 1996.
- Barth F. ed.: Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference, Pensumtjeneste Oslo 1994.
- Bauman: Globalizace: důsledky pro člověka. MF, Praha 1999. 157 s.
- Bělič, J.: Přehled nářečí českého jazyka. UK, Praha 1981.
- Ben Jelloun, T.: Tati, co je to rasismus? Dauphin, Praha 2004. 67 s.
- Bezchlebová, M., Franková, A., Štichová, E.: Cesta - cíl neznámý. Čítanka. Praha, MF. 1992.
- Brouček, S.: Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR, EÚ AVČR, Praha 2003.
- Brouček, S.: Rozpory v aktuální adaptaci vietnamského etnika v českých zemích. In.: Hofman, J., Ježek, J., Lukáš, M.: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference REGIO 2002 a IMPA 2002 (15. – 16. října) v Karlových Varech. (Dálný východ a Česká republika). ZČU, Plzeň 2003. s. 199 – 208.
- Budil, I., T.: Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha 2003.
- Callan, V., Gallois, C.: Communication and Culture : A Guide for Practice. Wiley and Sons, Chichester 1997. 172 stran. ISBN 0-471-96622-3.
- Co se osvědčilo (úspěšné romské projekty ve střední a východní Evropě). Partners Hungary Foundation, 2003. 110 s.
- Cross-border identities – a narrative approach to migration experiences. Reader for CEU Summer Univerzity Course – course directors: Julia Vajda, Roswitha Breckner, 2002.
- Čaněk, D.: Národ, národnost, menšiny a rasismus. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1996.
- Čermáková, D.: Vzdělávání romských poradců v rámci experimentu na EA Praha (absolvenstká práce). Jabok, Praha 2002. 51 s.
- Černý, J.: Úvod do studia jazyka. Rubico, Olomouc 1998. 248 s.
- Česká xenofobie. Votobia, Olomouc 1998. 180 s.
- České hodnoty 1991 – 1999. Fakulta sociálních studií, MU Brno, 2001. 176 s.
- Čítanka textů k problematice multikulturalismu. Projekt Varianty – interkulturní vzdělávání. Člověk v tísni.
- Dang Nghiem Van: Ethnic Minorities in Vietnam. The Gioi Publ., Hanoi 1993.
- Davidová, E.: Cesty Romů (Romano Drom 1945 - 1990). Univerzita Palackého, Olomouc 1995. 245 s.
- Deníky terénních sociálních pracovníků. OÚ, 2001.
- Dimensionsof Integration: Migrant Youth in Central European Countries. IOM Vienna 2005. 186 s.
- Donnan, H., Wilson, T., M.: Borders, frontiers of identity, nation and state. Oxford, New York 1999.
- Eriksen, T., H.: Ethnicity, race and nation. In: Guibernau, M&Rex, J.: The ethnicity Reader. Polity Press 1997.
- Ethnicity (Oxford readers). Oxford, New York 1996.
- Etnické stereotypy z pohledů různých vědních oborů. EÚ AV ČR, Brno 2001. 123 s.
- Gabal, I. (a kol.): Etnické menšiny ve střední Evropě. G plus G, Praha 1999. 341 s.
- Gabařová, D. (a kol.): ASI-MILOVÁNÍ. H & H, Praha 2005. 71 s.
- Genzor, J.: Jazyky sveta v priestore a case. Veda, Bratislava 1996.
- Greal, I. P. ed.: Velké postavy východního myšlení. Prostor, Praha 1998. 623 s.
- Hobsbawn, E., J.: What is ethnic conflict and how does it differ from other conflicts? In: McDermott, A., Ethnic Conflict and International Security. Peacekeeping and multinational operations, No. 2, 1994.
- Hofman, J., Ježek, J., Lukáš, M.: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference REGIO 2002 a IMPA 2002 (15. – 16. října) v Karlových Varech. (Dálný východ a Česká republika). ZČU, Plzeň 2003. 257 s.

- Hofman, J., Ježek, J., Lukáš, M.: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference REGIO 2002 a IMPA 2002 (15. – 16. října) v Karlových Varech. (Dálný východ a Česká republika). ZČU, Plzeň 2003. 257 s.
- Horváthová, J.: Základní informace o dějinách a kultuře Romů. MŠMT, Praha 1998. 51 s.
- Huizinga, J.: Homo ludens : o původu kultury ve hře. MF, Praha 1971. 226 s.
- Integrace cizinců na území České republiky (Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky na základě usnesení vlády České republiky č. 1266/2000 a 1260/2001) AV ČR, Praha 2003.
- Interkulturní vzdělávání (CD příručka nejen pro středoškolské pedagogy). Varianty. Člověk v tísní. 2001-2002.
- Jakoubek, M.: Romové: konec(ne)jednoho mýtu, Socioklub, Praha 2004
- Janata, J.: Agrese tolerance a intolerance. Grada. Praha 1999. 220 s.
- Jdeme dlouhou cestou. Arbor Vitae, Praha 1998. 279 s.
- Kapitoly z multikulturní tolerance. EIS UK SVLP. Praha 2002. 160 s.
- Kapitoly z multikulturní tolerance II. EIS UK SVLP. Praha 2004. 103 s.
- Knihovny pro všechny.(Role veřejných knihoven v multikulturní společnosti.). Multikulturní centrum Praha, Praha 2005. 106 s.
- Kocourek, J.: Úvod o národnostních menšinách. In: Bulletin Česko-vietnamské společnosti (ČVS). Praha 2000. str. 30 - 31.
- Kocourková, J.: Jiný kraj, jiný mrav. Olympia, Praha 2003.
- Koncepce romské integrace 2004. Vláda ČR, Praha 2004. 25 s.
- Krupa, V., Genzor, J.: Jazyky sveta v priestore a case. Veda, Bratislava 1996.
- Krupička, J.: Flagelantská civilizace. Hynek, Praha 1999.
- Křivohlavý, J.: Konflikty mezi lidmi. Portál, Praha 2002. 189 s.
- Křížková, M., R., Kotouč, J., Ornest, Z.: Je mojí vlastní hradba ghett?. Praha, Aventinum 1995.
- Kumanová, Z.: Etnická identifikace obyvatelů tzv. Cikánské, Romské kolonie v Plaveckom štvrtku. Bratislava, Sn 46/1/1998.
- Levi-Strauss, C.: Cesta masek. Dauphin, Liberec-Praha 1996. 199 s.
- Levi-Strauss, C.: Chvála moudrosti – chvála antropologie. Archa, Bratislava 1994.
- Levi-Strauss, C.: Myšlení přírodních národů. Dauphin, Praha 1996. 365 s.
- Levi-Strauss, C.: Rasa a dějiny. Atlantis, 1999. 71 s.
- Levi-Strauss, C.: Totemismus. Chronos, Bratislava 1998. - 128 s.
- Lewis, O.: Kultura chudoby. In: Scientific American, 1966.
- Lexikon východní moudrosti. Votobia, Olomouc 1996. 565 s.
- Loewenstein, B., W.: My a ti druzí. Brno 1997.
- Mead, R.: Cross-Cultural Management Communication. Wiley and Sons, Chichester 1994. 273 stran. ISBN 0-471-93718-5.
- Mole, J.: Jiný kraj, jiný mrav. Management Press, Praha 1995. 210 s. Murphy R., F.: Úvod do kulturní a sociální antropologie. Slon, Praha 1998.
- Nakonečný, M.: Sociální psychologie. Academia, Praha 2000.
- Národní diskuse u kulatého stolu na téma vztahů mezi komunitami. Praha, Odbor pro uprchlíky a integraci cizinců MV ČR 1998. 112 s.
- Národní program rozvoje vzdělávání v České republice (Bílá kniha). MŠMT, Praha 2001. 98 s.
- Navrátil, P.: Romové v české společnosti. Portál, Praha 2003. 223 s.
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes. Univerzita Palackého, Olomouc 1999. 129 s.
- Nečitelní cizinci. Multikulturní centrum Praha, 2003. 94 s.
- Nový, I. - Schroll-Machl, S.: Interkulturní komunikace v řízení a podnikání. Management Press, Praha 1999.
- Nový, I.: Interkulturální management : (Lidé, kultura, management). Grada, Praha 1996. Ochrana menšin v USA (tři příspěvky). USIS, Praha 1997 – 1998.
- Patočka, J.: Co jsou Češi?. Panorama, Praha 1992. 237 s.
- Pavelčíková, N.: Romové v českých zemích v letech 1945-1989 (Sešity, 12). Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2004. 183 s.
- Petrusek, M.: Teorie a metoda v moderní sociologii. Karolinum, Praha 1993.
- Pospíšil, L.: Etnologie práva (teze ke studiu práva z mezinárodní perspektivy). Set Out, Praha 1997.
- Pospíšil, L.: Kultura. In: Český lid, 80, 1993, suplement.
- Praha a národnosti (Sborník referátů a diskusních příspěvků ze semináře /.../ 19.3.1998. Praha b.d. s. 107-117.
- Prudký, L.: Hondoty a normy v české společnosti - stav a vývoj v posledních letech. FHS UK, Praha 2004.

- Prudký, L.: Přináležitost k národu, vztahy k jiným národnostem a k cizincům v České republice. FHS UK, Praha 2004.
- Průcha, J.: Interkulturní psychologie. Portál, Praha 2004. 199 s.
- Průcha, J.: Multikulturní výchova (teorie-praxe-výzkum). ISV, Praha 2001.
- První kroky. Amnesty International, Fortuna, Praha 1998.
- Příbáň, J.: Jací můžeme být?. SLON, Praha 2004. 115 s.
- Příbáň, J.: Sociologie práva. SLON, Praha 1997.
- Reforma multikulturní výchovy (manuál pro školení školitelů). Partners Czech 2003.
- Regionální identita obyvatel v pohraničí. Sborník příspěvků z konference. SoÚ AVČR, Praha 2003. 260 s.
- Rex, J.: The ethnicity Reader. Polity press 1997.
- Rheinheimer, M.: Chudáci, žebráci a vaganti – lidé na okraji společnosti 1450 – 1850. Vyšehrad, Praha 2003. 187 s.
- Romové bydlení soužití. SOCIOKLUB, Praha 2000. 126 s.
- Romové v České republice. SOCIOKLUB, Praha 1999. 558 s.
- Romové ve městě. SOCIOKLUB, Praha 2002. 143 s.
- Řezáč, J.: Sociální psychologie. Paido, Brno 1998.
- Sekyt, V.: Dospívající Romové a rizikové chování. In: Rizikové chování dospívajících a jeho prevence. Free teens Press, Praha 2001.
- Scheinost, M.: Trestná činnost cizích státních příslušníků v ČR a etnický faktor v organizované kriminalitě. IKSP, Praha 1996.
- Smékal, V.: Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit. Brno, Barrister&Principal 2003.
- Sociologický časopis. 40 (2004): 1-2. SoÚ AV ČR, Praha 2004. 254 s.
- Sociologický časopis. Volume 40 (2004): 4. s. 412 - 560.
- Sokolová, G.: Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR.
- Soukup, V.: Přehled antropologických teorií kultury. Portál, Praha 2000.
- Strauss, C., L.: Chvála moudrosti – chvála antropologie. Archa, Bratislava 1994.
- Strauss, C., L.: Myšlení přírodních národů. Dauphin, Praha 1996.
- Strauss, C., L.: Rasa a dějiny. Atlantis, 1999.
- Šatava, L.: Národnostní menšiny ve střední Evropě. Ivo Železný, Praha 1994.
- Šišková, T. (ed.): Menšiny a migranti v České republice (My a oni v multikulturní společnosti 21. století). Portál, Praha 2001. 188 s.
- Šišková, T. (ed.): Výchova k toleranci a proti rasismu (sborník). Portál, Praha 1998. 203 s.
- Šotolová, E.: Vzdělávání Romů. Grada, Praha 2001. 84 s.
- Šroněk, I.: Kultura v mezinárodním podnikání. 1.vyd. Grada, Praha 2000. Štěchová, M.: Interetnické konflikty jako důsledek rasové nevráživosti. IKSP, Praha 2001.
- Štěchová, M.: Romská minorita a postupy integrace. IKSP, Praha 2002.
- Třeštík, D.: Myslet dějiny. Praha 1999.
- Třeštík, D.: Mýty kmene Čechů. Lidové noviny, Praha 2003. 291 s.
- Vasiljev, I.: Za dědictvím starých Vietů. Etnologický ústav AVČR, Praha 1999. 223 s.
- Večerka, K., Štěchová, M.: Faktory ovlivňující kriminalitu mladistvých Romů. IKSP, Praha 1990.
- Večeřa, M., Urbanová, M.: Základy sociologie práva. MU, Brno 1996.
- Viktor, K., Genzor, J.: Jazyky světa v prostore a case. Veda, Bratislava 1996. 356 s.
- Výrost, J., Slaměník, I.: Sociální psychologie. ISV, Praha 1997.

10.2 Výzkumy

- Gabal Analysis and Consulting: Analýza postavení cizinců dlouhodobě žijících v ČR a návrh optimalizačních kroků, pracovní studie 2004.
- Brouček, S.: Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR, EÚ AVČR, Praha 2003.
- Brouček, S.: Rozpory v aktuální adaptaci vietnamského etnika v českých zemích. In.: Hofman, J., Ježek, J., Lukáš, M.: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference REGIO 2002 a IMPA 2002 (15. – 16. října) v Karlových Varech. (Dálný východ a Česká republika). ZČU, Plzeň 2003. s. 199 – 208.
- Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries. IOM Vienna 2005. 186 s.
- Hofman, J., Ježek, J., Lukáš, M.: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference REGIO 2002 a IMPA 2002 (15. – 16. října) v Karlových Varech. (Dálný východ a Česká republika). ZČU, Plzeň 2003. 257 s.
- Integrace cizinců na území České republiky (Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky na základě usnesení vlády České republiky č. 1266/2000 a 1260/2001) AV ČR, Praha 2003. 618 s.
- IOM: Pilotní projekt realizovaný pro MPSV v roce 2003 „Integrace cizinců a podpora organizací a asociací cizinců v České republice.“

10.3 Web

www.czso.cz

10.4 Elektronické dokumenty

- Koncepce romské integrace Královéhradeckého kraje na období 2003 - 2007
- NAŘÍZENÍ VLÁDY, ze dne 20. února 2002, kterým se stanoví podmínky a způsob poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace příslušníků romské komunity (účinnost 15. dubna 2002) se změnami a doplňky provedenými nařízením vlády č. 262/2005 Sb. s účinností dnem vyhlášení (30. června 2005)
- Vaculík, P.: Koncepce rozvoje romských komunit v Karlovarském kraji. KÚKK, Karlovy Vary 2002.
- Zhřivalová, P., Valeš, F.: Koncepce politiky vlády vůči národnostním menšinám, antidiskriminační legislativa v ČR a kompetence územně samosprávných celků v oblasti realizace vládní politiky. AMČR, Praha 2005.
- Analýza postavení cizinců dlouhodobě žijících v ČR a návrh optimalizačních kroků, pracovní studie. Gabal Analysis and Consulting: 2004.
- Integrace cizinců na území České republiky (Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky na základě usnesení vlády České republiky č. 1266/2000 a 1260/2001) AV ČR, Praha 2003. 618 s.
- Závěrečná zpráva projektu „Základní komunikační a sociální dovednosti pro práci v romské komunitě“. 2000.
- Analýza možnosti zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury.
- Navrátil, P. (a kol): Hodnocení programů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské komunity evaluace programů. VÚPSV Praha výzkumné centrum Brno 2004.

10.5 Další dokumenty

Deníky terénních sociálních pracovníků, které poskytl Úřad vlády České republiky. Jednalo se konkrétně o sedm deníků vedených při Okresním úřadě Prostějov a Rychnov n. Kněžnou v roce 2001.